

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

РАХМЕТОВ БАУЫРЖАН ТАЖМУХАНБЕТОВИЧ

ПО криминалдық полициясының қызметін жетілдірудің құқықтық аспектілері

7M04203 «Құқықтану» (ғылыми-педагогикалық бағыт)

білім беру бағдарламасы бойынша заң ғылымдарының магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:

Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институты Қылмыстық процесс проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері Т.Ғ. Маханов, заң ғылымдарының магистрі, әділет кеңесшісі

Тең ғылыми жетекші:

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы А.Б. Талкибаев заң ғылымдарының магистрі, әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2024ж

ТҮЙІНДЕМЕ

Магистрлік диссертацияда Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары криминалдық полициясының қызметін жетілдірудің құқықтық аспектілерінің кейбір мәселелері қарастырылады.

Жұмыс барысында ІО криминалдық полициясының тарихи және құқықтық аспектілері жан-жақты зерттеліп, одан әрі криминалдық полициясының қылмысқа қарсы іс-қимыл және қоғамдық тәртіпті сақтау қызметін жетілдіруге бағытталған ғылыми дәлелденген ұсыныстар мен тұжырымдамаларды жүзеге асыру үшін ішкі істер органдарына жолданған.

РЕЗЮМЕ

В магистерской диссертации рассматриваются некоторые вопросы правовых аспектов совершенствования деятельности криминальной полиции органов внутренних дел Республики Казахстан.

В ходе работы были всесторонне изучены исторические и правовые аспекты криминальной полиции ОВД, в дальнейшем направлены в органы внутренних дел для реализации научно обоснованных рекомендаций и концепций, направленных на совершенствование деятельности криминальной полиции по противодействию с преступностью и охране общественного порядка.

SUMMARY

The master's thesis examines some issues of legal aspects of improving the activities of the criminal police of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan.

In the course of the work, the historical and legal aspects of the criminal police of the Department of Internal Affairs were comprehensively studied, and subsequent-

ly sent to internal affairs bodies to implement scientifically sound recommendations and concepts aimed at improving the activities of the criminal police in combating crime and protecting public order.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	5 бет.
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6 бет.
КІРІСПЕ	6-13 бет.
1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КРИМИНАЛДЫҚ ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
1.1. Қазақстан Республикасының дамуындағы криминалдық полицияның тарихи аспектілері.....	14-26 бет.
1.2. Қазақстан Республикасындағы криминалдық полицияның қазіргі түсінігі мен рөлі	266-38 бет.
1.3. Криминалдық полиция жұмысын ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі.....	388-55 бет.
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КРИМИНАЛДЫҚ ПОЛИЦИЯ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
2.1. Криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі	556-69 бет.
2.2. Криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шектері	689-79 бет.
2.3. Криминалдық полиция органдарының қызметіндегі проблемалар және оны жетілдіру жолдары	799-93 бет.
ҚОРЫТЫНДЫ.....	934-96 бет.
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ	967-103 бет.
ҚОСЫМШАЛАР.....	1044-105 бет.

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы диссертацияда мынадай стандарттарға сілтемелер пайдаланылған:

«Қазақстан Республикасының Конституциясы»;

«Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі»;

«Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі»;

«Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

«Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

«Жедел іздестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

«Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

«Қоғамдық қауіпсіздікті қоғаммен әріптестік жасап қамтамасыз етудің 2024 – 2028 жылдарға арналған тұжырымдамасын (құқық бұзушылық профилактикасы саласында) бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 29 желтоқсандағы № 1233 қаулысы;

«Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Криминалдық полиция комитеті туралы ереже» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2011 жылғы 27 қазандағы № 565 бұйрығына 1-қосымша;

«Криминалдық полиция бөліністерінің қызметін жұмыстың аймақтық-желілік әдісі бойынша ұйымдастыру туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министріні орынбасарының 2019 жылғы 10 маусымдағы № 526 бұйрығы.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

AFR	Австралия федералды полициясы Australian Federal Police
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
ГФР	Германия Федеративтік Республикасы
ЕО	Еуропалық одақ
ЕХЖ	Ерікті халық жасақтары
ККАП	Канадалық корольдік атты полиция
КОКП	Кеңес Одағы Коммунистік партиясының
КСРО ІХК	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының Ішкі істер халық комиссариаты
Қазақ КСР	Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы
ҚПК	Қылмыстық–процестік кодексі
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚР ҚК	Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ФБР	Федералдық тергеу бюросы
ІМ	Ішкі істер министрлігі
ІО	Ішкі істер органдары

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасы криминалдық полициясы қызметінің ұйымдық-құқықтық негіздерінің қалыптасуы мен дамуының әртүрлі аспектілерін зерттеу Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарын жетілдірудің тұжырымдамалық негіздері мен құралдарын іздеу контекстінде өзектендіріледі. Өткен жылдардың тарихы мен тәжірибесіне жүгіну қазіргі кезеңде криминалдық полицияның алдында тұрған міндеттерді шешуге салмақты көзқарасқа ықпал етеді.

Қазақстан Республикасында жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында ішкі істер органдары қызметінің сапасын арттыру жөніндегі шараларды айқындау полицияның жұмыс істеуі туралы кешенді білімді қалыптастыруды талап етеді. Қазақстан мемлекеттілігін жаңарту кезеңінде оның ұйымдық-құқықтық негіздерінің қалыптасуы мен дамуы кешенді түрде зерттеуді талап етеді.

ҚР Конституциясының 36-бабына сәйкес Қазақстан Республикасын қорғау - оның әрбір азаматының қасиетті парызы және міндеті. Республика азаматтары заңда белгіленген тәртіп пен түрлер бойынша әскери қызмет атқарады.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 29 шілдедегі № 478 бұйрығымен бекітілген Ішкі істер департаментінің Криминалдық полиция басқармасы туралы Үлгілік ережесінде айтылғандай, ҚР Криминалдық полиция басқармасы (бұдан әрі - Басқарма) ішкі істер департаментінің (бұдан әрі-ІІД) қылмыстарды анықтауға, алдын алуға, жолын кесуге және ашуға, ішкі істер органдарының қарауына жататын қылмыстар туралы істер бойынша анықтау жүргізуге, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларда адамдарды іздестіруді ұйымдастыратын және жүзеге асыратын уәкілетті дербес құрылымдық бөлімшесі болып табылады [1].

ҚР Криминалдық полиция басқармасы өз қызметінде Қазақстан Республикасының Конституциясын, заңдарын, Қазақстан Республикасының

Президенті мен Үкіметінің актілерін, өзге де нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ осы Ережені басшылыққа алады.

Қазақстан Республикасы криминалдық полициясы қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, анықтау және ашу жөніндегі жұмысты ұйымдастырады және жүзеге асырады, өз құзыреті шегінде қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады.

Қазақстан Республикасы полициясының құрылымына криминалдық полиция, әкімшілік полиция, тергеу, анықтау бөлімшелері және өзге де бөлімшелер (штаб, кадр аппараты, өзіндік қауіпсіздік, тылдық және техникалық қамтамасыз ету қызметтері және басқалар) кіреді.

ПО криминалдық полициясының қызметін жетілдірудің құқықтық аспектілерін қарастыра болсақ, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген криминалдық полицияның негізгі міндеттерін көрсетуге болады: қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, анықтау және ашу жөніндегі жұмысты ұйымдастыру және жүзеге асыру, өз құзыреті шегінде қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру. Жасалған қылмыстар үшін жазаның сөзсіздігін қамтамасыз ету.

Криминалдық полицияны оның алдында тұрған міндеттерді шешу үшін қажетті, Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігіне тікелей бағынатын жедел-ізвестіру, тергеу, ғылыми-техникалық және өзге де бөлімшелер құрады.

Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 5 қарашадағы № 1033 Ішкі істер министрінің бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Криминалдық полиция департаменті туралы ережесінде анықталғандай, ол өз құзыреті шегінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауға және «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес қылмыстардың алдын алуға, жолын кесуге, анықтауға және ашуға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыруға міндетті.

Осы тұрғыда, Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2024 жылғы 22 қаңтарда Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысын өткізу барысында «...құқық қорғау органдары құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесіне баса мән бергені жөн деп санайды» деп айтты [2].

Сонымен қоса, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметін Қазақстан Республикасының шекара маңы аудандарындағы, белгісіз мән-жайлар кезінде тұрғылықты жерінен кеткен адамдардың, қылмыстық топтардың және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасына және Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметіне қатысты құқыққа қайшы ұмтылыстары бар адамдардың құқықтық тәртіптің жай-күйі туралы хабардар етуге міндетті.

Сонымен қатар қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету жөніндегі халықаралық ынтымақтастық саласында криминалдық полиция бөлімшелерінің және аумақтық ішкі істер және көлікте ұйымдық қамтамасыз етуді және ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметін үйлестіруді жүзеге асыруға, ішкі істер органдарының практикасына қылмыстарды ашудың оң отандық және шетелдік тәжірибесін зерделеу, қорыту және енгізуге, ПМ жүйесінде қылмыстарды ашуды ұйымдастырудың оң нысандары мен әдістерін жинақтау және енгізу жөніндегі негізгі нормативтік және әдістемелік құжаттарды әзірлеуге міндетті.

Қазақстанның құқық қорғау органдарының ішінде қылмыстың алдын алу бойынша неғұрлым кең қызметті Ішкі істер органдары жүзеге асырады.. Ішкі істер органдарының профилактикалық қызметтің негізгі буындарының бірі ретіндегі рөлі бірқатар заңнамалық актілерде бекітілген.

Ішкі істер органдары қылмыстардың тиімді профилактикасын жүргізу үшін республиканың басқа да құқық қорғау органдарымен және өзге де органдарымен және мекемелерімен белсенді өзара іс-қимыл жасайды. Қылмыстың алдын алуды ведомствоаралық үйлестіруге қатысудан басқа, олар профилактикалық қызметті ведомствоішілік үйлестіруді жүзеге асырады.

Осы себепті, криминалдық полициясы Ішкі істер органдарының қылмысқа қарсы іс-қимыл саласында мемлекеттік саясатты іске асыруды жүзеге асыру барысында маңызды рөл атқарады, осыған байланысты ПО криминалдық полициясының қызметін жетілдірудің құқықтық аспектілерін жан-жақты кешенді зерделеу қажет.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Посткеңестік кезеңдегі Қазақстан Республикасы полициясы (милициясы) қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық негізін қалыптастыру мен дамытудың жекелеген аспектілері осы зерттеудің тарихнамалық негізі болған Н.А. Биекенов, М.Ч. Коғамов, И.Ш. Борчашвили, Н.А. Сартаева, Е.Т. Абеуов, А.Б. Тоқсанбаев, Е.С. Кемали, С.К. Журсимбаев және басқа да қазіргі заманғы ғалымдардың еңбектерінде баяндалған.

Сонымен қатар ресейлік В.А. Винокуров, К.С. Бельский, Е.И. Андреевский, Ю.Н. Стариков т.б., отандық М. Кемел, К. Шайкенова, М.Ч. Коғамов, Э.Х. Абишев, Н.А. Биекенов т.б. еңбектерінде криминалдық полиция қызметі және оның ұйымдық-құқықтық мәселелері қарастырылған.

Магистрлік диссертацияның зерттеу мақсаты. Қазақстан Республикасы криминалдық полиция қызметінің ұйымдық-құқықтық мәселелерін толық зерттеу және ұйымдық-құқықтық ұсынымдар мен ұсыныстар әзірлеу барысында «Ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықтың (интернет алаяқтық) алдын алу жұмыстары бойынша» атты әдістемелік ұстанымдар әзірлеп шығару.

Осы мақсатқа сүйене отырып, келесі міндеттер шешілуі керек:

- криминалдық полицияның ұғымын, шығу тарихын, қызметтерін зерттеу;
- криминалдық полицияның функциялары және статистикасын анықтау;
- Қазақстан Республикасы криминалдық полициясы қызметінің ұйымдық-құқықтық негіздерін зерттеу;
- Қазақстан Республикасы криминалдық полиция қызметінің ұйымдық-құқықтық мәселелерін жетілдіру жолдарына ұсыныстар беру;

- «Ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықтың (интернет алаяқтық) алдын алу жұмыстары бойынша» атты әдістемелік құрал әзірлеп шығару.

Зерттеу объектісі болып Қазақстан Республикасы криминалдық полиция қызметінің ұйымдық-құқықтық мәселелерін толық зерттеу және кибералаяқтықтың алдын алу үдерісі аясындағы қоғамдық сипаттағы құқықтық қатынастар болып табылады.

Зерттеу тақырыбы болып криминалдық полиция қызметінің ұйымдық - құқықтық мәселелері және осы санаттағы қылмыстық істерді тергеп-тексерудің аса маңызды мәселелері, сондай-ақ оларды шешу жолдары, статистикалық және талдамалық деректер, осы тақырып бойынша ғылыми жұмыстар болып табылады.

Зерттеудің нормативтік базасы:

- ҚР Конституциясы, ҚР Қылмыстық және қылмыстық-процестік кодекстері, «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы», «Құқық қорғау қызметі туралы», «Жедел іздестіру қызметі туралы» «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңдары Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Криминалдық полиция департаменті туралы ережесі және тағы басқа нормативтік құқықтық актілер, оның ішінде ведомствалық актілер;

- Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің 2023-2027 жылдарға арналған даму жоспары;

Зерттеудің теориялық базасы болып криминалдық полиция жайлы, оның ішінде криминалдық полиция қызметінің ұйымдық-құқықтық мәселелерін зертеген көптеген шетелдік, ресейлік және отандық ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады.

Мысалы, Н.А.Биекенов, М.Ч.Қоғамов, Н.А.Сартаева, Е.Т.Әбеуов, И.Ш.Борчашвили, А.Б.Тоқсанбаев, Ю.М. Антонян, В.Г. Асеев, У.С. Джекебаев,

Т.Г. Рахимов, Р.Н. Судакова, Н.П. Дубинин, И.И. Карнец, В.Н. Кудрявцев, К.Е. Игошев, В.И. Ковалев, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев т.б.

Аталған және басқа ғалымдардың жұмыстары, ғаламтор желісі мен баспасөз басылымдарында ұсынылған шетелдік және отандық заңнаманың көздері, сондай-ақ құқық қолдану практикасының материалдары құқықтық нормаларды қолданудың проблемалық мәселелерін зерттеудің және жарғылық емес қатынастарды тергеп-тексерудің теориялық базасын құрайды.

Зерттеудің әдістері мен әдіснамалық негізін - жалпы ғылыми (талдау, аналогия, статистика), жеке ғылыми (тарихи, логикалық, салыстырмалы) және арнайы (салыстырмалы-құқықтық және ресми құқықтық) таным әдістерінің жиынтығы құрайды.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі болып отандық және шет ел практикасындағы криминалдық полицияның қызметін реттейтін нормалар мен ұстанымдарды зерттеу барысында алынған ережелер табылады.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Ішкі істер органдарының тәжірибесінде қолдану үшін «Ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықтың (интернет алаяқтық) алдын алу жұмыстары бойынша» авторлық әдістемелік ұсынымдар әзірленді;

2. Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңына мынадай мазмұндағы 7-бап 11-3) тармақпен толықтыру енгізу ұсынылады:

«Құқық бұзушылық профилактикасы мәселелері бойынша азаматтармен және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасайды, оларды көтермелеу түрлері мен тәртібін айқындайды».

3. Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңына мынадай мазмұндағы 7-бап 6-1) тармақпен толықтыру енгізу ұсынылады:

«Қылмыстық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе қылмысқа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) азаматтарға көтермелеу қағидаларын бекіту».

Апробация және нәтижелерін енгізу. Зерттеудің негізгі тұжырымдары жарияланған ғылыми еңбекте кеңінен баяндалады. Атап айтқанда:

1) «Криминалдық полиция қызметметін қазіргі шындық талабында жетілдіру мәселелері» атты мақала халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы материалдарының жинағында жарық көрді.

2) «Қоғам. Сенім. Қазіргі таңдағы қылмыстар» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағында жарық көрді.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері негізінде әзірленген «Ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықтың (интернет алаяқтық) алдын алу жұмыстары бойынша» әдістемелік ұсынымдар Астана қаласы ПД қызметінде пайдаланылады және енгізу актісімен расталады (Қосымша 1).

Зерттеу барысында алынған теориялық қорытындылар Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының 2-курс студенттерін оқыту процессіне енгізілді және актімен рассталады (Қосымша 2).

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, екі бөлімнен, алты бөлімшеден, қорытындыдан, пайдаланған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады.

1 Қазақстан Республикасындағы криминалдық полиция қызметтің теориялық негіздері

1.1. Қазақстан Республикасының дамуындағы криминалдық полицияның тарихи аспектілері

Қазақ көшпелі мемлекетінің тарихында даладағы тәртіпті қамтамасыз етудің кәсіби қызметі болған жоқ. Алайда, хан мен сұлтандар сарайында ішкі тәртіпті қамтамасыз ету, зекет жинау, соғым және басқа да алым-салықтар жинау, сот биліктерін орындау, хан мен сұлтандар сарайларын қорғау, елшілік қызметі Төлеңгіттерге жүктелді.

Бейбіт уақытта хан төлеңгіттерден тұратын қарулы адамдардың тұрақты отрядын ұстауға құқылы болды. М.А. Сарсембаевтың айтуынша XVIII ғасырда төленгүттер (төлеңгіт) негізінен сұлтандар мен ханның әскери қызметшілері болды. XIX ғасырда олар сұлтандарға тәуелді адамдардың қатарына қосылуды жалғастырды. Төлеңгіттер, әдетте, тұтқынға алынған шетелдіктердің арасынан құлдардың бұрынғы ұрпақтарынан құрылды. Қазақтың еркін құлға үйленуінен туған балалар еркін адамдар болып саналды. Мұндай құлдар қазақ қоғамының толыққанды мүшесі бола отырып, төлеңгіт болуға құқықылы болды [3].

Осылайша қазақ хандығының тұсында полиция қызметін Төлеңгіттер атқарды.

Төлеңгіт институты, шын мәнінде, соңғы қазақ ханы Кенесары қайтыс болғаннан кейін өмір сүруін тоқтатып оның функциясын уақытша Алаш милициясы орындады. Қазақстандағы Алаш Орда автономиясы үкіметінің қысқа мерзіміндегі Алаш милициясы немесе халықтық милициясы даладағы кәсіби құқық қорғау қызметінің тағы бір мысалы болды. Ол 1917 жылдың желтоқсан айының 5-13 күндері Орынборда өткен 2-жалпықазақ съезінің шешімімен құрылған [4].

Халықтық милицияға денсаулығы жағынан әскери қызметті атқаруға жарамды 20-35 жастың арасындағы ер азаматтар алынған, олар негізінен атты әскер түрінде жасақталатын. Кейбір деректерге сәйкес Алаш автономиясында

(Бөкей, Орал, Торғай, Ақмола, Семей және Жетісу облыстары) милиция қызметкерлерінің жалпы саны 13500 құраған.

Л.Н. Боде, М.Г. Пинигин, Ф.Р. Усманова өз еңбектерінде кеңестік милиция органдарының қалыптасу кезеңдерін үшке бөліп қарастырады. Олар Кеңес билігінің алғашқы жылдары (1917-1930 жж), тоталитарлық режим кезеңі (1930-50 жылдардың бірінші жартысы), 1953-1991 жылдар [5].

Кеңес билігінің алғашқы жылдарында тұрақты милиция органдары құрыла бастады. 1917 жылы қазанда кеңестердің ІІ Бүкілресейлік съезінің Жарлығы негізінде Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының Ішкі істер халық комиссариаты (КСРО ІХК) құрылды, оның негізгі міндеттері жергілікті жерлерде кеңестік құрылысты ұйымдастыру және революциялық құқықтық тәртіпті қорғау болды. Қойылған міндеттер ел үшін ең маңыздысы болып шықты, өйткені көпжылдық дүниежүзілік соғыс, содан кейін 1917 жылғы революциялық оқиғалар, азаматтық соғыс және әскери араласу экономикалық күйреуге, аштыққа, кедейлікке, тұтынудың ең қажетті заттарының болмауына әкелді. Мұндай жағдайда құқықтық тәртіпті сақтау және қылмысқа қарсы күрес Кеңес мемлекеттерінің маңызды міндеттерінің біріне айналды.

Сонымен бірге ІХК Кеңестік құрылыс мәселелері бойынша құжаттарды әзірледі, кеңестер мен олардың органдарының үлгілік құрылымын белгіледі, олардың қызметі туралы статистикалық деректерді жинады және өңдеді. Қоғамдық тәртіпті қорғау органы ретінде ІХК милицияны, қылмыстық іздеуді, ішкі күзет әскерлерін, азаматтық хал актілерін жазу істерін басқарды.

КСРО ІХК орталық аппаратының құрылуы 1918 жылдың жазына дейін жалғасты. 1918 жылдың маусымына қарай оның келесі құрылымы қалыптасты: кеңсе, жергілікті басқару бөлімі, жергілікті шаруашылық бөлімі, қаржы бөлімі, босқындар бөлімі, шетелдік бөлім, баспасөз бюросы, орталық статистика комитеті, медициналық бөлім, ветеринарлық бөлім, бақылау-тексеру комиссиясы. Әр бөлім ішкі бөлімдерге бөлінді. Атап айтқанда, жергілікті басқару бөлімінің құрамында милиция бөлімшесі қарастырылған.

Кеңестік милицияны құрудың құқықтық негізі КСРО ІХК-ның 1917 жылғы 28 қазандағы (10 қараша) «жұмысшы милициясы туралы» Қаулысы болды. Жұмысшы милицияны жергілікті жерлерде (негізінен қалаларда) кеңестер құрды және олардың қарамағында болды, бұл қаулы бүкіл Кеңестік елдер бойынша милицияны басқару үшін қандай да бір орталық орган құруды көздемеді, жұмысшы милицияның нақты ұйымдық нысандарын анықтамады және оның құқықтары мен міндеттерін тұжырымдамады. Осылайша, жергілікті Кеңестер полиция органдарының құрылымын, оның құрамын, жұмыс әдістері мен формаларын өздері анықтады. Мұндай милиция құқықтық тәртіпті қорғаудың штаттық мемлекеттік орган болған жоқ, өйткені полиция қызметі бір жыл ішінде 2-3 рет кезекке тұруға тиісті барлық азаматтарға қатысты болды. Жұмыс орны бойынша орташа жалақысын сақтай отырып, тәуліктік кезекшілік белгіленді, одан тек мүгедектер мен науқастар босатылды. Көріп отырғаныңыздай, жұмысшы милиция қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асыратын еңбекшілердің қоғамдық әуесқой қарулы ұйымы болды. Мәселен, Петроградта қоғамдық тәртіпті қорғауды алғашқы күндерден бастап К.Е. Ворошилов бастаған Петроградты қорғау комитеті басқарған қызыл гвардия мен жасақшылар отрядтары жүзеге асырды. Жауынгерлер мың тұрғынға бір жасақ есебінен құрылды. Бұл отрядтар жеке әскери бөлімнің типі бойынша салынды және казармалық жағдайда болды. Олардың қызметі 6 ай бойы міндетті болды. Осы сияқты Алаш автономиясында өз жасақтарын құрды.

Азаматтық соғыс жағдайында Кеңес үкіметі 1919 жылғы 3 сәуірдегі «Кеңестік жұмысшы-шаруа милициясы туралы» Жарлықты қабылдады [6], оған сәйкес милиция қызметкерлері Қызыл Армияға шақырылуға жатпайды, олар милиция бөлімшелері кіретін кеңестердің атқару комитеттері басқармасының бөлімдеріне жіберілген болып саналды. Полицияға әскери тәртіп пен әскери іс бойынша міндетті оқыту енгізілді.

Азаматтық соғыс жылдарындағы полицияның негізгі міндеттері:

- 1) майдандардағы жарамды армияны толықтыру үшін әскери бөлімдер мен құрамалардың қызметкерлерінен құрау;
- 2) майдан алдындағы жолақтағы жауынгерлік операцияларға милицияның қатысуы;
- 3) «әскери коммунизм» кезеңінің экономикалық іс-шараларын жүргізуге жәрдемдесу;
- 4) халық игілігін қорғау;
- 5) қылмысқа қарсы күрес және ел ішінде революциялық тәртіпті қамтамасыз ету.

Осы құжатпен милицияға алғаш рет қылмыспен күресу және қоғамдық тәртіпті сақтау ресми түрде жүктелді.

Жарлыққа сәйкес милиция әскерилендіріліп, арнайы мақсаттағы қарулы бөлімдерге ерекше мән берілген Кеңес өкіметінің қарулы атқарушы органы ретінде әрекет етті.

1920 жылы 10 маусымда КСРО Орталық атқару комитетінің Жарлығымен жұмысшы-шаруа милициясы туралы бірінші ереже қабылданды, ол милиция аппаратының негізгі бөлімдерінің – Милицияның бас дирекциясының, губерниялық, уездік және қалалық милиция басқармаларының, сондай-ақ теміржол және су милициясының жалпы құрылымы мен құзыреттілігін нақты сипаттады.

Сонымен қоса 1922 жылдың ақпанынан 1923 жылдың аяғына дейін ІХК мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүктелді.

Елде ХХ ғасырдың 20-шы жылдардың аяғы мен 30-шы жылдарының басында болған терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістер Ішкі істер органдарының қалыптасуы мен қызметіне де әсер етті. Сонымен қатар, осы кезеңде КСРО-да тоталитарлық саяси режим қалыптасады, И.В. Сталиннің жеке басына табынушылық қалыптасады, қоғам мен адам өмірінің барлық аспектілері ұлттандырылады, партиялық және мемлекеттік билік біріктіріледі.

30-шы жылдар тарихта жаппай қуғын-сүргін кезеңі ретінде белгілі. Оларды жүзеге асыру үшін орталықтандырылған жазалау аппараты қажет болды, оған бірінші кезекте ПХК кірді.

1934 жылы КСРО-ның біріккен ПХК құрылды, оның құрамына мемлекеттік қауіпсіздік бас басқармасы, түзеу-еңбек лагерлерінің бас басқармасы, милицияның бас басқармасы және басқалар кірді. Одақтас республикаларда республикалық ПХК, ал автономиялық республикаларда, аймақтарда және облыстарда - ПХК басқармасы құрылды. Осымен жазалау аппаратын орталықтандыруды аяқтады. ПХК соттан тыс қуғын-сүргін функцияларын сақтап қалды. Сонымен, 1934 жылдың қарашасында КСРО ПХК жанынан «қоғамдық қауіпті» деп танылған адамдарға әкімшілік тәртіпте 5 жылға дейінгі мерзімге жер аудару және шығару, 5 жылға дейін түзеу-еңбек лагерлеріне қамау, КСРО-дан тыс жерлерге шығару сияқты жазалау шараларын қолдануға құқығы бар арнайы кеңес құрылады.

Осылайша, милицияны қайта құрутүзеу лагерлерінің желісін құру, Біріккен мемлекеттік саяси басқармасын одақтық ПХК-ға айналдыру нәтижесінде ел экономикасын жедел жаңғырту жоспарын жүзеге асыруда, тоталитарлық режимді және Сталиннің диктаторлық билігін бекітуде мемлекеттік мәжбүрлеудің қуатты құралы бола алатын қатаң орталықтандырылған репрессиялық аппарат құрылады.

1936 жылы қабылданған КСРО Конституциясы ішкі істер органдарын басқарудың қалыптасқан жүйесін бекітті, онда қоғамдық тәртіпті сақтау саласындағы салалық басқару органы КСРО одақтық-республикалық ішкі істер халық комиссариаты болып белгіленді. Ішкі істер органдарының, оның ішінде милицияның құрылымдық өзгерістері 1941 жылға дейін осы уақытқа дейін қалыптасқан басқару жүйесін жетілдіруге бағытталған, ол күрделене түсті, оның ішінде барлық жаңа қызметтер мен бөлімшелер. Дәл осы жылдар полицияның ең қарқынды дамуымен сипатталады.

30-шы жылдары Ішкі істер органдарының, оның ішінде милицияның функциялары үнемі кеңейіп отырды. Олардың негізгілері: қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қорғау; көлік және жаяу жүргіншілер қозғалысының қауіпсіздігін қорғау; социалистік меншікті ұрлау мен алыпсатарлыққа қарсы күресті және азаматтардың мемлекеттік және жеке мүлкін ұрлауға қарсы күресті қоса алғанда, қылмысқа қарсы күрес; халықты паспорттау; КСРО аумағында тұратын шетелдіктерді тіркеу; кәмелетке толмағандардың панасыздығы мен қараусыздығына қарсы күрес; рұқсат беру жүйесі және басқалар.

1953-1991 жылдар аралығындағы ішкі істер органдарының қызметі қайта реформаландырылды.

1954 жылдан бастап Ішкі істер органдарының қызметінде заңдылықты қалпына келтіру, ұйымдық құрылымды, жұмыс нысаны мен әдістерін жетілдіру кезеңі басталды. Оның құқықтық базы ретінде Кеңес Одағы Коммунистік партиясының (КОКП) Орталық Комитетінің 1954 жылғы 10 шілдедегі Қаулысы, КСРО Ішкі істер Министрлігінің түзеу-еңбек лагерлері мен колониялары туралы ереже, КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1954 жылғы 24 сәуір мен 14 маусымдағы Жарлықтары, 1955 жылғы 31 мамырдағы прокурорлық қадағалау туралы ереже, КОКП XX съезінің шешімі және КОКП ОК-нің 1956 жылғы 30 маусымдағы «Жеке тұлғаға табынушылықты жеңу және оның салдары туралы» Қаулысы.

1954 жылы мамырда КСРО ИМ-нің «Халық арасындағы жұмыс туралы» директивасы жарық көрді, ол әр қызметкерден еңбек ортасын құқықтық насихаттауды, ашылған лауазымдық қылмыстардың, батыл бұзақылықтардың және қоғамдық тәртіпті бұзудың нақты фактілері бойынша ақпарат пен әңгімелер жүргізуді талап етті. Осы директива 50-60 жылдардың екінші жартысында шыққаннан кейін кейбір мемлекеттік функцияларды жұртшылыққа беру кең таралды. Бұл тәжірибе әсіресе кеңінен қолданылатын салалардың бірі ретті қоғамдық қауіпсіздікті қорғау саласы. Сонымен, 1958

жылдың қарашасында Ленинградта қоғамдық тәртіпті сақтау бойынша ерікті халық жасақтары (ЕХЖ) пайда болды.

КОКП ОК мен КСРО Министрлер Кеңесінің осы ұйымдастырушылық формасын жан-жақты дамыту мақсатында 1959 жылы 2 наурызда «Елдегі қоғамдық тәртіпті қорғауға еңбекшілердің қатысуы туралы» Қаулы қабылданды. Оған сәйкес ЕХЖ барлық жерде құрыла бастады. 1972 жылдың басында КСРО-да 7 миллионнан астам адамды біріктіретін 130 мыңнан астам ерікті халық жасақтары болды [7]. Айта кету керек, ЕХЖ құру сөзсіз оң рөл атқарды, бұл қоғамдық тәртіпті сақтау сияқты маңызды мәселені шешуге қоғамның назарын аударуға мүмкіндік берді.

КСРО ПМ-нің 1974 жылғы 15 наурыздағы бұйрығымен қылмыстық іздестіру аппараттарында құқық бұзушылықтардың тиімді алдын алу мақсатында профилактикалық қызмет құрылды. Оның құрамына ПМ және қалалық ішкі істер органдарының барлық бөлімшелері, кәмелетке толмағандардың қылмысына қарсы күрес бөлімшелері, сондай-ақ учаскелік полиция инспекторлары өздерінің қызметтік функцияларын сақтай отырып берілді.

Профилактикалық қызметтерінің келесі негізгі міндеттері болды:

- құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептерді, жағдайлар мен мән-жайларды зерделеу;
- олар туралы әкімшіліктерді кәсіпорындар мен мекемелерді хабардар ету;
- қоғамда теріс өмір салтын ұстанатын адамдарды анықтау және олармен профилактикалық жұмыс жүргізу.

Осылайша алғаш рет қазіргі криминалдық полицияның функцияларын орындайтын арнайы бөлімше ПМ-де құрылды.

РСФСР ішкі істер министрлігінің құрылуына байланысты КСРО ПМ-нің ұйымдық құрылымында, милицияны басқару жүйесінде айтарлықтай өзгерістер орын алады. КСРО ПМ, одақтас республикалардың ПМ орталық аппаратының

құрылымына елеулі өзгерістер енгізіліп, КСРО ІІМ орталық аппаратының құрылымы бекітіледі.

КСРО Министрлер Кеңесінің және КСРО Министрлер Кеңесінің «КСРО ішкі істер министрлігінің құрылуына байланысты іс-шаралар туралы» 1989 жылғы 25 және 28 желтоқсандағы Қаулысымен КСРО ІІМ орталық аппаратының құрылымына өзгерістер енгізіледі, одақтас республикалардың ІІМ КСРО ІІМ орталық аппаратының құрылымын бекітеді, оған профилактикалық қызмет басқармасы да кіреді.

Министрліктің негізгі міндеттері:

- азаматтардың жеке қауіпсіздігін және қоғамдық қауіпсіздікті, меншікті және қоғамдық тәртіпті қорғауды қамтамасыз ету;
- қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу, қылмыстарды ашу жөніндегі шараларды жүзеге асыру;
- қылмыстық жазаның орындалуын қамтамасыз ету;
- ішкі істер органдары мен ішкі әскерлердің өздеріне жүктелген міндеттерді орындау жөніндегі қызметін ұйымдастыру және жетілдіру және басқалар.

Сөйтіп, Кеңестік дәуір кезеңінде құрылған милиция органдары қазіргі полиция моделін қалптастырды.

Посткеңестік кезеңдегі ҚазақКСР милициясы қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері, олардың құрылымы мен мақсаттары, даму перспективасы туралы ақпараттар Н.А.Биекенов, М.Ч.Қоғамов, Н.А.Сартаева, Е.Т.Әбеуов, И.Ш.Борчашвили және А.Б.Тоқсанбаевтың еңбектерінде ерекше көрсетілген.

1990 жылы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының ыдырауынан Қазақстандық милиция қызметінің жаңа даму кезеңі басталады. 1990 жылы 25 қазанда Қазақ КСР Жоғарғы Советінің № 307-ХІІ Қаулысымен «Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация» [8] қабылданып, мемлекеттік егемендігін жариялады, бұл заңды түрде

тәуелсіздікке бағытталған қозғалысқа негіз болды. 1991 жылы 10 желтоқсанда Қазақ КСР-і Қазақстан Республикасы болып өзгертілді.

1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстанның Жоғарғы Кеңесі «Тәуелсіздік пен мемлекеттің егемендігі туралы» заңды қабылдады. Заңды қабылдау егемендікті бекітудің қорытынды актісі болды. КСРО-ның ыдырауы және оның құрамына кірген республикалардың егемендік алуы, кеңестік басқару жүйесінің ыдырауы 1991 жылдың аяғында одақтық республикалардың ішкі істер министрліктерінің одақтық юрисдикциядан шығуына әкелді. Қазақ КСР Ішкі істер министрлігі Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі мен Президентіне тікелей бағынышты және бақылауында болды.

1992 жылдың қаңтарынан бастап құқық қорғау органдарының бүкіл жүйесін қаржыландыру республикалық бюджетке аударылды. 1991–1992 жылдар жаңа мемлекеттіліктің қалыптасуының өтпелі кезеңінің күрделі, тұрақсыз жағдайында Кеңес мемлекетінен мұра болып қалған Қазақстан полициясының ұйымдық-құқықтық жүйесіне концептуалды реформалар әсер етпеді, ол мемлекет басшылығының жаңа саяси жүйені құруға, мемлекеттік механизмді реформалаудың, экономикалық проблемалар мен қазақстандық қоғамды жаңғыртудың аса маңызды мәселелерін шешуге шоғырлануына сенімді қолдау көрсетті.

Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 23 маусымдағы № 1405-ХІІ «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңы қабылданғанға дейін Қазақстан милициясының қызметін реттейтін негізгі құқықтық акты 1991 жылғы 6 наурыздағы № 2001-І «Кеңес милициясы туралы» КСРО Заңы болып қала берді [9]. Н.А.Биекенов өз зерттеулерінде «1991 жылғы «Кеңес полициясы туралы» заңда өтпелі кезеңдегі полиция қызметін құқықтық реттеуде тұрақтандырушы рөл атқаруға мүмкіндік беретін елеулі ережелер бар» бар екендігін атап өтті [10].

Алайда тәуелсіз Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының мәртебесі, құрылымы, өкілеттіктері және милиция қызметін ұйымдастыруды

айқындайын Заң тек 1992 жылы ғана бекітілді. Бұл құжатпен милиция қызметінің принциптері нақтыланды, ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілері жаңадан бекітілді. Жаңа заңның ережелерінің мазмұнында бұрынғы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы заң нормаларымен ұқсастықты табуға болады. Мәселен, ішкі істер органдарына «қоғамдық тәртіпті қорғау және қылмыспен күресу, адамның, азаматтың және мемлекеттің конституциялық құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі атқарушылық және басқарушылық функцияларды жүзеге асыратын мемлекеттік басқарудың қарулы құқық қорғау жүйесі» деген анықтама берілген. 1991 жылғы «Кеңес милициясы туралы» Заңның 1-бабында да милицияны «азаматтарды, олардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, кеңес қоғамы мен мемлекетті қылмыстық және өзге де заңсыз шабуылдардан қорғайтын мемлекеттік құқық қорғау қарулы ұйымы» деген анықтамамен мағыналық ұқсастықтары байқалады.

Ішкі істер органдары мен полицияны қарулы ұйым ретінде сипаттаудағы анықтамалардағы екпін олардың сол кездегі Қазақстан Республикасының мемлекеттік механизміндегі орны мен рөлін көрсетеді. Ол сондай-ақ қиын әлеуметтік және экономикалық жағдайда милиция қызметін репрессиялық және жазалаушы түсіну талабын көрсетеді.

Арада 3 жыл өткеннен кейін 1995 жылғы 21 желтоқсанда милицияның қызметін реттейтін «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» №2707 Заңы қабылданады [11]. Заңмен Ішкі істер органдарына келесі негізгі міндеттер жүктеледі: қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті, соның ішінде төтенше немесе әскери жағдай ахуалында қамтамасыз ету; қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, қылмыстарды ашу және тергеп-тексеру, сондай-ақ қылмыскерлерді іздестіру; заңдарда белгіленген өздерінің құзыреті шегінде алдын ала тергеп-тексеру, анықтама мен әкімшілік іс жүргізуді жүзеге асыру; ішкі істер органдарының тергеу изоляторларында жазасын өтеп жатқан сотталғандарға

қатысты қылмыстық жазаларды және әкімшілік өндіріп алуларды орындау; ішкі істер органдарының тергеу изоляторларында және әкімшілік жолмен қамауға алынғандарды ұстау орындарында құқық тәртібін қамтамасыз ету және адамдарды ұстау режимін сақтау; кәмелетке толмағандардың қараусыздығы мен құқық бұзушылығын анықтау және тыю; қажет болған жағдайларда мемлекеттік өрттен қорғау қызметі органдарына өрт қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жәрдем көрсету; жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мемлекеттік қадағалау және бақылау; мемлекеттік және өзге де объектілерді, жеке адамдарды күзету, қамауға алынғандар мен сотталғандарды айдап апару, терроризм актілерінің жолын кесуге, кепілге алынғандарды босатуға қатысу; 10) паспорт және виза беру жұмысын жүргізу, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасының аумағында болу тәртібін сақтауын бақылау; 11) соғыс уақытында Қазақстан Республикасының аумақтық қорғаныс жүйесінде жекелеген міндеттерді орындау; ішкі істер органдарының қарауына жатқызылған мәселелер бойынша халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру.

1995 жылғы қазанда шетелдік консультанттардың ұсынысы бойынша республикада Ішкі істер органдарынан анықтау, тергеу және жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыру жөніндегі құқықтар мен функциялар беру арқылы Мемлекеттік тергеу комитеті жеке органды құру жолымен ПМ реформаланды. Нәтижесінде ПМ бұрын реттелген жүйесі бұзылады. Тергеу комитетінің қызметі елдегі криминогендік жағдайға кері әсерін тигізіп, соған байланысты 1997 жылдың қарашасында Мемлекеттік тергеу комитеті таратылып, оның функциялары қайтадан ішкі істер министрлігіне берілді.

Сол жылы Ішкі істер органдары шеңберінде: криминалдық және әкімшілік полиция, сондай-ақ әскери-тергеу органдары мен ПМ әскери полициясы, әскери құралым мәртебесі бар органдар құрылды.

Заңмен криминалдық полицияның негізгі міндеттері қылмыстарды анықтау, оның алдын алу, жолын кесу, оны ашу және тергеп-тексеру, ішкі істер

органдарының жүргізуіне жататын қылмыстар туралы істер бойынша анықтама ісін жүргізу, тергеуден, анықтамадан және соттан жасырынған, қылмыстық жазаны өтеуден жалтарған, хабарсыз кеткен және Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өзге де жағдайларда адамдарды іздестіруді ұйымдастыру және жүзеге асыру болып бекітіледі.

Криминалдық полицияны жедел-іздестіру, тергеп-тексеру, ғылыми-техникалық және Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігіне тікелей бағынатын, оның алдында тұрған міндеттерді шешу үшін қажетті өзге де бөлімшелер құрайтындығы айқындалады.

Ал 1998 жылы Қазақстан милициясы полиция болып өзгертілді.

Қазақстанның егемендік жылдарындағы Ішкі істер министрлігіндегі өткен құқықтық жаңғырудың жаңа кезеңі 2014 жылмен тікелей байланысты. Себебі сол жылы «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңы қабылданды [12].

Заңмен «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады» деп бекітілді.

Ішкі істер органдарына келесідей негізі 4 міндеттер жүктелді:

- 1) құқық бұзушылықтар профилактикасы;
- 2) қоғамдық тәртіпті сақтау;
- 3) қылмыстылықпен күрес;
- 4) қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын, сондай-ақ әкімшілік жазалауларды орындау.

Заңның 7-бабына сәйкес криминалдық полиция Ішкі істер органдары жүйесінің бөлімшесі ретінде айқындалды.

Заңмен криминалдық полиция ұйымдасқан қылмысқа, экстремизмге, есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі бөлімшелерден, жедел-іздігіру қызметін жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрадындығы көрсетілді.

Сонымен қоса, 2022 жылғы 23 маусымдағы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан полициясының 30 жылдығына арналған салтанатты жиында «Жағдайды өзгерту үшін біз Қазақстан полициясында ауқымды реформаларды бастадық, біртіндеп қызмет көрсету үлгісіне көшеміз. Бүгінгі таңда тек қылмыспен күресу аздық етеді, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ең бастысы полицияның адамдарға бейімделуі маңызды» екендігін атап өтті [13].

Қорытындылай келе, ішкі істер органдарының тарихи даму аспектілеріне сүйене отырып, ел басының полиция органдарын қызмет көрсету үлгісіне біртіндеп көшу керектігін атап өткеніне байланысты криминалдық полиция қызметін жетілдіру мақсатында қылмыстардың профилактикасына аса көңіл бөлуі қажет деп санаймыз.

1.2. Қазақстан Республикасындағы криминалдық полицияның қазіргі түсінігі мен рөлі

Құқық қорғау органдары жүйесінде құқық бұзушылықтардың алдын алуға, анықтауға және жолын кесуге байланысты жұмыстың ең көп көлемін орындайтын ішкі істер органдары жеке, олар адамның, қоғамның және мемлекеттің тәртібі мен қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз етуде ерекше орын алады.

Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес анықтауды, алдын ала тергеп-тексеру және жедел-іздігіру қызметті, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына, қоғам мен мемлекеттің

мүдделеріне қылмыстық және өзге де құқыққа қарсы қол сұғушылықтардың алдын алу және жолын кесуді жүзеге асыратын атқарушылық және өкімдік функциялар бар атқарушы биліктің арнайы мемлекеттік органдары болып табылады .

Құқық тәртібі мен қылмысқа қарсы күресті қорғау барлық мемлекеттердің билігін нығайту міндетінің маңызды бөлігі болды және болып қала береді.

Ішкі істер органдары қызметінің құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» Х 199-V Заңы және өзге де нормативтік құқықтық актілер, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттар құрайды.

Ішкі істер органдарының қызметі «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» және «құқық қорғау қызметі туралы» заңдарда айқындалған Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет қағидаттарына және құқық қорғау қызметінің арнайы қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады.

Аталған Заңға сәйкес Ішкі істер органдарының міндеттері:

- құқық бұзушылықтың алдын алу;
- қоғамдық тәртіпті сақтау;
- қылмысқа қарсы күрес;
- қылмыстық жазалар мен әкімшілік жазаларды орындау. Ішкі істер органдарына өзге де міндеттер Қазақстан Республикасының заңдарымен және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен жүктеледі.

- құқық бұзушылықты жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, зерделеуге, жоюға бағытталған шаралар кешенін жүзеге асырады;

- қоғамдық тәртіпті қорғау жөніндегі шаралар кешенін жүзеге асырады;

- жол қозғалысына және оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асырады;

- азаматтық және қызметтік қару мен оның патрондарының айналымына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;
- күзет қызметінің саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;
- мемлекеттік қорғалуға жататын жеке тұлғалар мен объектілерді күзетуді жүзеге асырады;
- террористік тұрғыдан осал объектілерді терроризмге қарсы қорғаудың жай-күйін бақылайды;
- азаматтық, халықтың көші-қоны және босқындар саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады;
- жеке басын куәландыратын құжаттарды дайындауды, сондай-ақ жеке сәйкестендіру нөмірлерінің ұлттық тізілімін жүргізуді жүзеге асырады;
- лицензиялық және рұқсат беру қызметін жүзеге асырады;
- әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асырады;
- қылмыстық құқық бұзушылықты ашуды және тергеп-тексеруді жүзеге асырады;
- жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырады;
- зерттеуді жүзеге асырады;
- іздестіруді жүзеге асырады;
- есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, прекурсорлардың айналымы саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимылды жүзеге асырады;
- қылмыстық процеске қатысатын адамдарды мемлекеттік қорғауды жүзеге асырады;
- қылмыстық-атқару қызметі саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады, адамдарды ішкі істер органдарының арнаулы мекемелерінде ұстауды жүзеге асырады;
- мемлекеттік қызмет көрсетеді;

- халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;
- Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Ішкі істер органдары өздеріне жүктелген міндеттерді орындау кезінде басқа мемлекеттік органдармен, жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимылды жүзеге асырады. Мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар Ішкі істер органдарына көмек көрсетуге құқылы. Жекелеген азаматтар олардың келісімімен Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес сәйкестік негізде ішкі істер органдарымен ынтымақтастыққа тартылуы мүмкін. Ынтымақтастыққа мәжбүрлеп тартуға жол берілмейді.

Ішкі істер органдарының шет мемлекеттердің тиісті мемлекеттік органдарымен және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылы Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға сәйкес жүзеге асырылады. Ішкі істер органдарының қызметіне халықтың сенімін арттыру мақсатында азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жүзеге асырылады және қоғамдық бақылау жүйесі қолданылады. Қоғамдық бақылауды жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қоғамдық бақылау комиссиялары, сондай-ақ қоғамдық кеңестер құрылады.

Ішкі істер органдарының жүйесін Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі басқарады. Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінен, ведомстволардан, аумақтық органдардан, сондай-ақ ішкі істер министрлігіне ведомстволық бағынысты ұйымдардан тұрады. Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың ішкі істер департаменттері көліктегі, қалалық, аудандық, қалалардағы аудандық, транспорттағы ішкі істер органдары, әскери тергеп-тексеру органдары аумақтық органдар болып табылады.

Ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесін полиция, қылмыстық-атқару жүйесі, әскери тергеп-тексеру органдары, ұлттық ұлан құрайды.

Ішкі істер министрлігі Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары жүйесіне басшылықты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы болып табылады. Ішкі істер министрлігінің құзыреті «Ішкі істер органдары туралы» Заңның 11 -бабында бекітілген

Полицияны криминалдық полиция, әкімшілік полиция, тергеп-тексеру, анықтау бөлімшелері және басқа бөлімшелер құрайды.

Криминалдық полиция ұйымдасқан қылмысқа, экстремизмге, есірткі құралдарының психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі бөлімшелерден, жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрады.

Криминалдық полиция өз қызметін «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 21 сәуірдегі № 313 Қаулысымен [14] бекітілген Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Криминалдық полиция комитеті туралы ережеге сәйкес жүзеге асырады.

Криминалдық полиция комитеті құрылымы келесідей бөлімшелерден тұрады [14]:

- 1) басшылық;
- 2) ұйымдастырушылық-талдамалық және «А» қамтамасыз ету басқармасы;
- 3) жеке адамға қарсы қылмыстарды ашуды ұйымдастыру жөніндегі басқарма;
- 4) мүліктік қылмыстарды ашуды ұйымдастыру жөніндегі басқарма;
- 5) «К» басқармасы;
- 6) қылмыстық ізвестіру басқармасы;
- 7) аса қауіпті қылмыстарды ашуды ұйымдастыру жөніндегі басқарма;
- 8) ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес басқармасы;
- 9) ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі Батыс өңірлік басқармасы;

10) ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі Оңтүстік өңірлік басқармасы;

11) экстремизмге қарсы күрес басқармасы;

12) қылмыстық процеске қатысушыларды қорғау бөлімі.

Қазақстандағы криминалдық полиция заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша бірқатар негізгі функцияларды орындайды. Оның басты міндеті – қылмыстың алдын алу, жолын кесу және ашу. Бұл жұмыс қылмыскерлерді іздестіру және ұстау, сондай-ақ басқа құқық қорғау органдарымен бірлесіп жұмыс істеуді қамтиды. Сонымен қатар, полицейлер соттан жасырынған немесе қылмыстық жазаны орындаудан жалтарған адамдарды іздестіруді, сондай-ақ белгісіз мәйіттерді анықтауды жүзеге асырады.

Жедел-іздестіру және арнайы іс-шаралардың жүргізілуін қадағалау да жұмыстың маңызды бөлігі болып табылады. Криминалдық полиция мұндай іс-шараларды өткізуге құқығы бар бөлімшелердің қызметін қадағалап қана қоймайды, сонымен қатар қылмыстарды, оның ішінде облысаралық және мемлекетаралық сипаттағы қылмыстарды ашуды ұйымдастырады.

Қылмыспен күресу үшін қылмысты ашуға және қылмыскерлер арасында байланыс орнатуға көмектесетін ақпараттық-талдау жүйелері қолданылады. Сондай-ақ полиция арнайы есепке алуды жүргізеді және есепте тұрғандардың тәртібіне жедел бақылау жүргізеді.

Қызметтің маңызды аспектісі қылмыстық полицияның жұмысын жақсартуға және ұйымдасқан қылмыспен күресуге бағытталған құқықтық актілерді әзірлеу болып табылады. Сонымен қатар, полицейлер құқық бұзушылық пен қылмыстың алдын алу шараларын әзірлеуге, сондай-ақ қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруға қатысады.

Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын қорғауға, оның ішінде тәртіпсіздіктерді жолын кесуге қатысуға ерекше назар аударылады. Бұл шаралар елдегі тұрақтылық пен қауіпсіздікті сақтауға бағытталған.

Қазақстан Республикасының ІІМ ресми құжаттарына сәйкес Криминалдық полициясына келесідей функциялары жүктелген [15]:

- қылмыстарды ескертуге, жолын кесуге, анықтауға және ашуға, сондай-ақ қылмыскерлерді іздестіруге бағытталған жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыру;

- заңнамада белгіленген тәртіппен жедел-іздестіру іс-шараларын, қылмыс жасаған адамдарды ұстау бойынша операцияларды, сондай-ақ өзге құқық қорғау және арнайы мемлекеттік органдардың оларды жүргізуіне және жүзеге асыруына жәрдемдесуді ұйымдастыру және өткізу;

- қылмыс жасаған, тергеп-тексеруден, анықтаудан және соттан жасырынған, қылмыстық жазаны атқарудан, әскери қызметтен жалтарып жүрген, хабарсыз кеткен адамдарды және өзге де адамдарды іздестіруді, танылмаған мәйіттерді сәйкестендіруді ұйымдастыру және жүзеге асыру;

- жедел-іздестіру және арнайы іс-шаралардың жүргізілуін, оның ішінде оларды жүргізу құқығына ие ішкі істер органдарының бөліністері мен қызметкерлерін бақылауды жүзеге асыру;

- бағынысты ішкі істер органдары мен бөліністерінің қызметін бақылауды жүзеге асыру;

- ішкі істер органдары жүргізетін өңіраралық және мемлекетаралық сипаттағы қылмыстардың ашылуын ұйымдастыру;

- қылмыстарды ашу, қылмыскерлер мен олардың байланыстарын анықтау үшін ақпараттық-аналитикалық жүйелерді қалыптастыру және пайдалану;

- арнайы есептерді қалыптастыру және жүргізу;

- ішкі істер органдарының есебінде тұрған адамдардың жүріс-тұрысын жедел бақылауды ұйымдастыру және жүзеге асыру;

- криминалдық полиция және ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес бөліністерінің қызметі саласындағы құқықтық нормативтік актілердің жобаларын әзірлеу;

- құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алуды жетілдіруге бағытталған шараларды әзірлеу;

- қылмысқа қарсы күрес саласында мемлекеттік бағдарламаны орындау;

- өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының конституциялық құрылымын қорғауға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шараларын өткізу;

- жаппай тәртіпсіздіктің жолын кесуге қатысу.

Осылайша, «Криминалдық полиция қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, анықтау және ашу жөніндегі жұмысты ұйымдастырады және жүзеге асыратын, өз құзыреті шегінде қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыратын Ішкі істер органдарының құрылымдық бөлімшесі» болып табылады.

Криминалдық полицияның жедел ізвестіру қызметі қылмыстардың алдын алуға, ашуға және тергеп-тексеруге бағытталған. Бұл қызмет қылмыстық әрекеттің жолын кесу немесе қылмыскерлерді іздеу және ұстау үшін пайдаланылуы мүмкін ақпаратты жинауға, талдауға және өңдеуге бағытталған шаралар кешенін қамтиды.

Криминалдық полиция жедел-ізвестіру шараларын Қазақстан Республикасының «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Заңының шеңберінде жүзеге асырады [16].

Заңның 3-бабына сәйкес жедел-ізвестіру қызметі заңдылық, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау, қадір-қасиетін құрметтеу, азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидаттарына сәйкес, астыртын әрекет ету, жария және жария емес әдістерді ұштастыру, кәсіби әдеп негізінде жүзеге асырылады.

Қазіргі жедел-ізвестіру қызметі әртүрлі технологияларды қолданумен тығыз байланысты. Оның ішінде қылмыстық деректер базасы, бейнебақылау

жүйелері, биометриялық технологиялар мен ақпараттық-талдау жүйелері бар. Бұл құралдар іздеуде негізгі болып табылатын ақпаратты жылдам іздеуге және талдауға көмектеседі.

Жедел-іздігіру қызметіне халықпен және басқа құқық қорғау органдарымен өзара әрекеттесу де жатады. Бұған халықаралық полиция ұйымдарымен ынтымақтасу, басқа агенттіктермен ақпарат алмасу және қылмыстың алдын алу және қылмыс туралы хабардар болу үшін қоғаммен жұмыс істеу кіреді.

Жалпы, жедел-іздігіру қызметі жоғары кәсібилікті, білім мен дағдыны талап ететін күрделі де көп қырлы процесс. Бұл Қазақстандағы құқық қорғау және қауіпсіздік жүйесінің негізгі элементі.

Қылмыскерлер мен хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздігіру Қазақстан криминалдық полициясының негізгі функцияларының бірі болып табылады, ол хабар-ошарсыз кеткен немесе сот төрелігінен жалтарған адамдарды іздеуге және анықтауға бағытталған іс-шаралар кешені. Бұл процесс тек физикалық іздеуді ғана емес, сонымен қатар ақпаратты жан-жақты талдауды, заманауи технологияларды пайдалануды және әртүрлі билік органдарымен және қауымдастықтармен өзара әрекеттесуді қамтиды.

Іздеу процесі хабар-ошарсыз кеткен адам немесе қылмыскер туралы қолда бар ақпаратты жинау және талдаудан басталады. Бұл соңғы белгілі орын, жеке байланыстар, өмір салты және басқа маңызды аспектілерді қамтуы мүмкін. Саусақ іздері, ДНК, фотосуреттер және адамды анықтауға көмектесетін басқа да биометриялық деректерді жинауға ерекше назар аударылады.

Физикалық іздігіруден басқа, полиция үлкен көлемдегі деректерді өңдеуге және әртүрлі істер арасындағы ықтимал байланыстарды анықтауға мүмкіндік беретін ақпараттық-аналитикалық жүйелерді белсенді пайдаланады. Мұндай жүйелерді пайдалану іздеу процесін айтарлықтай жылдамдатады және оның тиімділігін арттырады.

Осылайша, Қазақстанда қылмыскерлер мен хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеу – үйлестірілген күш-жігерді, заманауи технологияларды пайдалануды және қоғаммен және басқа да құқық қорғау органдарымен белсенді өзара іс-қимылды талап ететін күрделі және көп қырлы процесс.

Тәртіпсіздіктердің жолын кесуге қатысу Қазақстанның криминалдық полициясының маңызды қызметі, ол қоғамдық қауіпсіздік пен тұрақтылыққа қауіп төндіретін қоғамдық құқық бұзушылықтардың алдын алуға және тоқтатуға бағытталған бірқатар іс-шаралар мен іс-шараларды қамтиды. Бұл тұрғыда полиция бейбіт жиналыстар зорлық-зомбылыққа айналуы мүмкін жағдайларда тәртіп пен заңдылықты сақтауда маңызды рөл атқарады.

Топты бақылау алдын ала талдаудан және тәуекелді бағалаудан басталады. Бұған әлеуметтік көңіл-күйді, ақпарат ағындарын және тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру немесе қатысу мүмкіндігі бар топтардың әрекеттерін бақылау кіреді. Полиция ерте ескерту белгілерін анықтау және әрекет ету стратегияларын әзірлеу үшін деректерді белсенді түрде жинайды және талдайды.

Маңызды элементі полиция қызметкерлерін оқыту және тәрбиелеу болып табылады. Олар төтенше қысымда жұмыс істеуге дайын болуы керек және топты бақылау және қақтығыстарды шешу үшін тактиканы қолдана білуі керек. Қақтығыстарды барынша болдырмау үшін зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас пен медиация дағдыларын үйрету де маңызды.

Көпшілік тәртіпсіздігі орын алған кезде полиция тобырды бөлу және бақылау және қақтығыстар мен зорлық-зомбылықтың алдын алу стратегияларын қолдана отырып, шешімді және үйлестірілген түрде әрекет етуі керек. Әртүрлі бөлімдер мен қызметтер, оның ішінде арнайы жасақ, медициналық қызметтер және өртке қарсы қорғаныс қызметтері арасында анық және тиімді байланысты қамтамасыз ету маңызды.

Бұқарамен және бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара әрекеттесу де маңызды рөл атқарады. Дұрыс және уақтылы байланыс жалған ақпарат пен

дүрбелеңнің таралуын болдырмауға көмектеседі және шиеленісті азайтуға көмектеседі. Полиция жағдай, оның себептері және құқық қорғау органдарының әрекеттері туралы нақты ақпарат беруге тырысады.

Көпшілікті бақылау кезінде адам құқықтары мен заңдылықты сақтау басымдық болып қала береді. Полиция заң шеңберінде әрекет етуі керек, тек өте қажет болған жағдайда ғана күш қолдануы және пропорционалдылық пен минимализм қағидаттарына сәйкес болуы керек. Бұған жиналыстарға қатысушылардың құқықтарын сақтау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және зардап шеккендерге көмек көрсету кіреді.

Жалпы алғанда, полицияның топты бақылауға қатысуы жоғары кәсібилікті, стратегиялық жоспарлауды және құқық қорғау органдарында да, қоғаммен де тиімді қарым-қатынасты талап етеді. Бұл елдегі қоғамдық тәртіп пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізгі элементі.

2022 жылдың басында елді дүр сілкіндірген қаңтар оқиғасында демонстранттарға алғашқы тосқауылды берген полиция қызметкерлері. Соның салдарынан қоғамдық тәртіпті сақтау және елдің конституциялық құрылысын қорғау кезінде 16 қылмыскердің қолынан қаза тауып, 1,3 мыңнан астам полиция қызметкері, Ұлттық ұлан мен Қорғаныс министрлігінің, сондай-ақ арнайы органдардың әскери қызметшілері жарақат алды [17].

Қазақстанның криминалдық полициясы елдегі қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ететін бірқатар маңызды функцияларды атқарады. Жедел-ізвестіру қызметі қылмыстардың алдын алу және тергеп-тексеру үшін ақпаратты жинауды, талдауды және өңдеуді қамтамасыз ететін олардың жұмысының негізгі бөлігін құрайды. Қылмыскерлер мен із-түзсіз жоғалғандарды табу тек физикалық ізвестіру ғана емес, сонымен қатар заманауи технологияларды пайдалану және қоғаммен ынтымақтастықты қажет етеді. Жедел-ізвестіру әрекеттерін бақылау осы рәсімдердің заңдылығы мен тиімділігін, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді.

Аймақаралық және мемлекетаралық тергеп-тексеруді ұйымдастыру трансшекаралық қылмысқа қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық пен ақпарат алмасудың маңыздылығын атап көрсетеді. Есепке алынған тұлғаларды жедел бақылау қылмыстардың қайталануының алдын алуға және осы тұлғалардың қоғамға араласуына ықпал етеді. Конституциялық құрылысты қорғау – Қазақстанның тұрақтылығы мен мемлекеттік құрылымын сақтаудың кілті. Ақырында, халықты бақылауға қатысу жоғары кәсібилік пен стратегиялық жоспарлауды, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуді талап етеді.

Сонымен қоса Криминалдық полицияның міндеттеріне қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жүктелген. Ал қылмысқа қарсы күрестің ең тиімді механизімі болып - профилактика табылады.

2024 жылғы 22 қаңтарда Мемлекет басшысы өткізген Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысында «құқық қорғау органдары құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесіне баса мән бергені жөн» екенігін көрсетті

Сол жиналыста «Құқық бұзушылықтың алдын алу саласында бірыңғай заң әзірлейтін уақыт жетті. Заң жобасында профилактикадан өтетін азаматтар тізімін толықтай қайта қараған жөн. Жауапты органдардың құзыреттерін, үйлестіру тетіктерін, жеке профилактика құралдарын нақтылау қажет» – деді Президент [2].

Осы тұрғыда қылмыстардың алдын алу бойынша ІІМ халықты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы, халықпен кездесу барысында, жиындар өткізу кезінде орын алып жатқан қылмыстар жайлы және қылмыстан жәбір көріп қалмаудың жаңа механизмдері туралы халықпен жан-жақты түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет деп санаймыз.

Қорытындылай келгенде, аталған функциялардың әрқайсысы жоғары біліктілікті, заңды терең түсінуді және қоғам мен мемлекеттің түрлі секторларымен тиімді өзара әрекеттесуді талап ететін криминалдық полиция қызметі жұмысының жан-жақтылығы мен күрделілігін көрсетеді.

Айтылғандардың негізінде, Құқық бұзушылықты алдын алуға немесе ашуға қандайда бір көмектесетін тұлғаларды көтермелеу (ақшалай сыйақы) жүйесін құқықтық институт ретінде бекіту керек.

Сол себепті Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің құзіретіне қарастырылып отырған институтты, құқықтық реттеу жөніндегі нормативтік құқықтық актіні бекіту функциясы көзделуі тиіс.

Қазақстан заңнамасында қылмыстық алдын алу және ашуға ынталандыру институты мен жәрдемақы төлемдерінің мөлшерін реттейтін бірыңғай нормативтік құжат жоқ. Көтермелеу жүйесі туралы айту әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде кездеседі. Мәселен, Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) Төрағасы 2023 жылғы 29 тамыздағы № 270 бұйрығымен бекітілген «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) адамдарды көтермелеу қағидалары».

Алайда басқа қылмыстар бойынша ынталандыру институты қарастырылмаған.

Осыған орай, «Қылмыстық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе қылмысқа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) адамдарды көтермелеу қағидаларын» әзірлеуді ұсынамыз.

1.3. Криминалдық полиция жұмысын ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі

Криминалдық полиция жұмысын ұйымдастыру саласындағы халықаралық тәжірибе әртүрлі елдердің заң үстемдігінің ерекшеліктерін, мәдени ерекшеліктері мен тарихи жағдайларын көрсететін әртүрлі тәсілдер мен тәжірибелерді білдіреді. Негізгі аспектілердің бірі – халықаралық деңгейдегі полиция күштерінің ынтымақтастығы, әсіресе трансшекаралық қылмыспен,

терроризммен және киберқылмыспен күресуде. Интерпол және Еуропол сияқты ұйымдар әртүрлі елдер арасында ақпарат алмасу және үйлестіру үшін платформаларды қамтамасыз ету арқылы маңызды рөл атқарады [18].

Зерттелетін елдердегі құқық қорғау органдарының құрылымындағы негізгі айырмашылық олардың мемлекеттік құрылымының формасымен анықталады.

Унитарлық мемлекеттерде полиция – бұл зерттеуде қарастырылған елдер арасында Ішкі істер министрлігі деп аталатын орталық орган басқаратын біртұтас ұлттық ұйым болып табылады, оларға Швеция мен Финляндияны жатқызуға болады.

Федералды құрылымы бар елдерде (бұл зерттеуде Австралия, Ұлыбритания, Германия, Канада және Америка Құрама Штаттары) штат, провинция немесе кантон деп аталатын әрбір аумақтық құрылымда (кейбір елдерде муниципалитеттер де бар) белгілі бір федерация субъектісінің құзырында болатын жеке тәуелсіз полиция ұйымы бар. Сонымен бірге орталық билікке тікелей бағынатын полиция органдары да бар. Әдетте, бұл шекара және көлік полициясы, криминалдық полиция бөлімшелері, сондай-ақ арнайы бөлімшелер. Британдық ұлттық авиация полициясы және басқалары сияқты. Кейбір жағдайларда бұл полиция қызметкерлеріне арналған оқу орындары болуы мүмкін. Орталық жергілікті полиция арасындағы функцияларды бөлу әдетте келесідей:

Аумақтық полиция ұйымдары құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде басты рөл атқарады. Олардың функцияларының ауқымы және орталық органдармен қарым-қатынасы әр түрлі елдерде әр түрлі. Жалпы алғанда, жергілікті полиция органдары қоғамдық тыныштық пен тәртіпті сақтау, жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету және олардың аумағында жасалған қылмыстарды тергеу сияқты функцияларды орындайды. Олардың өздері қызметке орналасу тәртібін, ішкі ережелер мен процедураларды анықтайды, өздерінің символикасы, кейде формалық киімдер мен айырым белгілерінің өзіндік үлгілері бар.

Орталық полиция органдарының функцияларын екі түрге бөлуге болады. Біріншісі-құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, яғни бүкіл ел бойынша полицияның әдеттегі міндеттерін орындау. Мысалы, шекараны бақылау, әскери полицияның функциялары немесе белгілі бір аумақтарды қорғау. Функцияның екінші түрі-үйлестіру. Оларға, атап айтқанда, полиция жұмысының ұлттық стандарттарын және құқық қорғау органдарын дамытудың стратегиялық бағыттарын әзірлеу жатады. Айта кету керек, бұл функцияларды тек Ішкі істер министрліктері ғана емес, басқа органдар да орындай алады. Мысалы, Британдық полиция Комиссарлары қауымдастығы криминалдық полиция саласын қоса алғанда, негізгі стратегиялық бағыттардың міндеттерін айқындайтын «Полицияның 2025 жылға дейінгі көзқарасы» бағдарламасын әзірлеп, қабылдады.

Австралия федералды полициясы (AFR) - Австралия Одағының федералды полиция агенттігі болып табылады. AFR ресми түрде 1979 жылы 19 қазанда үш құқық қорғау ведомстваларының бірігуінен құрылды: Британдық Достастық полициясы, Австралия астанасы полициясы және есірткіге қарсы федералды бюро. Сонымен бірге, полиция өз тарихын XX ғасырдың басында британдық Достастықтың құқық қорғау органдарынан алады [19].

Австралия полициясын Ішкі істер министрлігі мен ішкі істер министрі басқарады. Полиция мемлекет ішінде заңдарды қорғайды, сонымен бірге ол Мемлекет басшысы мен Австралия Үкіметінің қауіпсіздігіне жауап береді. Полицияның қарамағында мемлекеттік шекараны қорғау, терроризмге қарсы күрес, сыртқы және ішкі барлау бар.

Полиция халықаралық құқықтың сақталуын қамтамасыз етеді, ол кең халықаралық байланыс желісін қолдайды. AFR ішкі әскерлермен, бюролармен және қылмысты тергеу комиссияларымен тығыз жұмыс істейді. Австралия федералды полициясының құрамына жоғалған адамдарды іздеудің Ұлттық қызметі, австралиялық Интерпол және терроризмге қарсы орталық кіреді.

Австралия полициясының құрамындаа Әуе бөлімшелеріде бар. Австралия полициясы қызметкерлерінің саны 6500-ден асады. Онда полиция қызметкерлері, федералды агенттер (қылмысты тергеу міндеттерін орындайтын криминалдық полиция қызметкерлері) және қызмет көрсету бөлімінің қызметкерлері қызмет етеді.

Криминалдық полицияның федералды агенттері криминалдық полиция бюросы орналасқан әрбір федералды аумақтың астанасында орналасқан. Олардың құзыретіне мыналар кіреді: есірткінің заңсыз айналымына, ұйымдасқан контрабандаға, ірі көлемдегі алаяқтыққа, ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстарға, терроризмге, ақшаны жылыстатуға, ұйымдасқан қылмысқа, халықаралық қылмыстарға қарсы күрес.

Ағылшын криминалдық полициясы бүкіл әлемге Скотланд-Ярд деген атпен белгілі, ол ХІХ ғасырдың бірінші жартысында полиция орналасқан және Шотландия патшалары Лондон сотына (Шотландия сотына) барған кезде бұрын тұрған ғимараттардың атауынан шыққан.

Скотланд-Ярдтан басқа полиция органдарының жүйесіне округтік полиция департаменттері, көлік полициясы, Солтүстік Ирландия полициясы кіреді. Полиция органдарының ресми атаулары: Англия, Уэльс, Шотландия аумағындағы 51 жергілікті тараудағы өкілетті полиция; Солтүстік Ирландиядағы Ольстер корольдік полициясы; Ұлыбритания астанасындағы Лондон полициясы.

Барлық полиция органдары Ішкі істер министрлігінің құрамына кіреді, бірақ ішкі істер министріне тек Скотланд-Ярд бөлімшелері тікелей бағынады, ал басқаларына қатысты оның жедел басқару құқығы жоқ және олардың қызметі үшін жауап бермейді. Жалпы, Ұлыбританияның ішкі істер министрлігінің органдар жүйесі Еуропаның басқа елдерімен салыстырғанда бірқатар ерекшеліктерге ие.

Ішкі істер министрінің тұрақты орынбасары бар. Бұған министрдің ең алдымен саясаткер және тұрақты орынбасары - қандай партиясы

(консерваторлар немесе лейбористер) билікте болғанына қарамастан, министрліктің ағымдағы жұмысын басқарады. Министрлік басшылықты департаменттер арқылы жүзеге асырады, атап айтқанда:

- полиция департаменті;
- қылмыстық саясат департаменті;
- қылмыстық сот төрелігі департаменті;
- түрмелер бөлімі;
- жазасын өтегендерді апробациялау және бақылау департаменті;
- өрт сөндіру департаменті;
- иммиграция және азаматтық департаменті;
- жеке құрам және басқару департаменті және басқалар.

Ұлыбритания ІІМ-де көмекші функциялары бар бөлімдер бар, олардың ішінде: хабар тарату бөлімі, жалпы департамент, статистика бөлімі, зерттеу бөлімі, ғылыми кеңес беру бөлімі, қоғамдық байланыс бөлімі, әйелдердің ерікті қызметі, сот және ғылыми зертханалар қызметі, полицияның ғылыми даму бөлімі.

Ұлыбританияда полиция құрылымдарының төрт түрі бар.

Бірінші. Жауапкершілік саласы бүкіл аумақты қамтитын аумақтық полиция күштері. Бұл құрылымдар «ішкі полиция күштері» деп аталады (Office police for) және 1967, 1996, 2000 жылдардағы полиция туралы заңдар мен басқа да ережелерді басшылыққа алады [20]. Әрбір аумақтық бөлімшені бас констабль (the Chief Constable) немесе комиссар (Commissioner) басқарады. Әрбір аумақтық бөлімше бір немесе бірнеше округтерді қамтиды (counties) 1974 жылғы реформаға сәйкес олар Үлкен Лондоннан басқа, Англия мен Уэльсте қауіпсіздікті қамтамасыз етеді. 1996 жылғы «Полиция туралы» Заңға қосымшада олардың жауапкершілік аймақтары бар 43 бөлімше көрсетілген. Қазіргі уақытта бұл полиция органдарында 150 мыңнан астам қызметкер бар.

1967 жылғы «Шотландия полициясы туралы» Заң Ұлыбританияның осы бөлігінде сегіз полиция аумақтық бөлімшесін құрды. Шотландия полицейлеріне

үлкен өкілеттіктер берілген. Олардың құзыретіне Ұлттық қауіпсіздік, терроризм, өртеу және есірткінің заңсыз айналымы туралы істер де кіреді. Қазіргі уақытта Шотландия полициясында шамамен 20 000 полиция қызметкері қызмет етеді,

Солтүстік Ирландия полициясы 1922 жылы Еркін Ирландия мемлекеті құрылғаннан кейін құрылды. Ол қасиетті жұма келісімінен кейін реформаланды. Қазіргі уақытта полицияда 8000-нан астам қызметкер бар және ол 2000 жылғы «Солтүстік Ирландия полициясы туралы» Заң негізінде жұмыс істейді.

Екінші. Аумақтық юрисдикциядан тыс арнайы полиция күштері (мысалы, терроризмге қарсы бөлімшелер және т.б.). Олар 2005 жылғы Заңға және басқа да жалпы заңдарға негізделген.

Ұлттық қылмыс агенттігі 2013 жылы жоғары технологиялық қылмыс пен ұйымдасқан қылмысқа қарсы тұру үшін құрылды.

Шотландияның қылмыс және есірткі агенттігі Шотландия аумағында 2006 жылғы «Полиция, қоғамдық тәртіп және қылмыстық әділет туралы» Заң негізінде жұмыс істейді және 300-ге жуық қызметкері бар.

Үшіншісін «Полиция емес агенттіктер» құрайды. Оларға мыналар жатады: денсаулық және қауіпсіздік қызметі, теңіз және балық шаруашылығы агенттігі, Шотландияның балық шаруашылығын қорғау агенттігі, Ұлыбритания төтенше жағдайлар министрлігі және басқа да ведомстволар.

Төртінші – «Басқа полиция күштері». Бұл құрылымдар ескі заңнамаға немесе жалпы заңға негізделген және қолданылады. Олар арнайы аумақтар (доктар, порттар, саябақтар және т. б.) шегінде немесе жекелеген қызмет түрлеріне қатысты (2003 жылғы темір жолдар мен көліктердегі қауіпсіздік туралы заң бойынша жекелеген әрекеттер) құқықтық тәртіп үшін жауап береді.

Германия Федеративтік Республикасының полициясы. Германияда полиция жүйесінің оңтайлы моделін іздеу оның аумағын АҚШ, КСРО, Ұлыбритания және Франция әскерлері басып алған кезде жүргізілді. Профессор

И. Карпецтің пікірінше, «әр оккупация аймағының билігі өз елінің полиция күштерінің бейнесі мен ұқсастығы бойынша полиция ұйымдастыруға тырысты. Немістер, тіпті оккупация жағдайында да, басқа елдерде бұрыннан бар ең жақсысын ала алды және осы уақытқа дейін шамалы өзгерістермен жұмыс істейтін Қауіпсіздік Кеңесінің жеке моделін жасады» [21].

Германияның ішкі қауіпсіздігін қамтамасыз ететін күштер жүйесі екі тәуелсіз, бірақ бір-бірімен тығыз байланысты ішкі жүйелерден тұрады: негізгі (федералды) және базалық (федерация субъектілері).

ГФР ІІМ-нің екі деңгейі арасындағы өзара іс-қимыл жер мен федерация ІІМ-нің арасында келісімдер жасасу арқылы жүзеге асырылады. Бұл ретте жетекші рөл ГФР ІІМ-ге тиесілі. Оның бұйрықтары барлық жерлер үшін міндетті, бірақ федерация субъектілерінің құзыретіне кіре алмайды (ГФР Конституциясының 74-бабы).

Федералды ішкі жүйенің негізін ГФР ІІМ құрайды. Сонымен қатар, полицияның функциялары берілген Германияның көптеген федералды ведомстволары ІІМ-ге бағынбайды. Бұл мемлекеттік басқару органдары, оның қарамағында тар, арнайы қызмет саласы бар полиция қызметтері бар. Оларға мыналар жатады: Қорғаныс министрлігі (оның ажырамас бөлігі әскери барлау және қарсы барлау қызметі және әскери полиция корпусы), Қаржы министрлігі (оның құрылымында кедендік іздестіру қызметі жұмыс істейді), пошта және телекоммуникация министрлігі (оның құрамында пошта полициясы қызметі бар).

ГФР ІІМ юрисдикциясы мемлекеттің бүкіл аумағына таралатын бірқатар органдарды қамтиды: криминалдық полицияның федералды ведомствасы, федералды полиция.

Германияның полиция органдарының жүйесі:

Германияның Федералды ішкі істер министрлігі конституциялық құрылыстың ішкі қауіпсіздігі мен қорғалуын қамтамасыз етуге, бейбіт

тұрғындарды апаттар мен терроризмнен қорғауға, әкімшілік мәселелер мен спортқа жауапты.

Федералдық полиция ішкі істер департаментіне есеп береді және федералды полиция туралы Заңға және басқа да бірқатар заңдарға сәйкес кешенді тапсырмаларды орындайды. Федералдық полиция федералды және жер учаскелерінің әртүрлі қауіпсіздік қызметтерінің ұйымдасқан желісімен және федералды штаттардың полиция қызметкерлерімен және шет елдердің шекара қызметтерімен серіктестік негізінде тығыз жұмыс істейді.

Германия Федеративтік Республикасының аумағы 16 федералды штаттан тұрады, олардың жеке полиция құрылымдары бар, олардың ұйымдастырылуы әр жерде әр түрлі. Бұл Германия Конституциясына сәйкес полиция құрылымдарын құру және басқару федералды штат үкіметтерінің өз құзыреті екендігіне байланысты.

Германияның құқық қорғау жүйесінде федералды криминалдық полиция департаменті ерекше орын алады. Ол полиция қызметіне қатысты барлық мәселелерде федералды және жерлердегі құрылымдарының әрекеттерін үйлестіруге жауапты орталық орган болып табылады. Германия Федеративтік Республикасының Халықаралық криминалдық полиция ұйымының (Интерпол) Ұлттық Орталық бюросының құрылтайшысы болып табылады.

ГФР полициясы Ішкі істер министрлігінің құрамында жұмыс істейді, оның құзыреті басқа елдердің ПМ-нен әлдеқайда кең. Іс жүзінде ГФР ПМ елдің ішкі өмірінің барлық негізгі салаларын бақылайды. ГФР федералды ішкі істер министрлігінің құрылымына мыналар кіреді :

- Z бөлім (Орталық бөлім ұйымдастырушылық-штабтық функцияларды және өзара іс-қимыл функцияларын орындайды);
- G бөлім (ішкі саясаттың негізгі мәселелері);
- V бөлім (Конституцияның, мемлекеттік құқықтың және басқарудың сақталуын бақылау);

- О бөлім (басқару құрылымы, коммуналдық шаруашылық, статистика, Мемлекеттік есептілік және есеп);

- VTK бөлімі (босқындар, жер аударылғандар, соғыстардан зардап шеккендер және мәдениет істерімен айналысады);

- IS бөлім (мемлекеттің ішкі қауіпсіздігі);

- SM бөлім (бұқаралық ақпарат құралдары мәселесі, спорт ұйымдары);

- KN бөлім (азаматтық қорғаныс, апаттардан қорғау, жазатайым оқиғалардың алдын алу);

- D бөлім (мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайын және Мемлекеттік қызметтің өзге де ерекшеліктерін реттейтін нормаларды әзірлейді және іске асырады);

- P бөлім (полиция).

Ресми атауы-неміс полициясы. Полиция екіге бөлінеді:

- қоғамдық қауіпсіздік полициясы;

- қоғамдық тәртіп полициясы;

- криминалдық полиция [22].

ГФР полициясының негізгі міндеттері-есірткі саудасына қарсы күрес, ақша бопсалау, жезөкшелік пен заңсыз ойын бизнесі үшін қоқыс жәшіктерін ұстау; қару-жарақ саудасы, сыбайлас жемқорлық және ақшаны жылыстату. ГФР полициясының қызметі «Федералдық полиция туралы», «Федералдық полицияның жаңа ұйымы туралы», «Федералдық полиция қызметкерлері туралы» заңдармен және басқа да ережелермен реттеледі.

Канада Полициясы. Канада полициясы өзінің ұйымдық құрылымы, бағыныштылығы және құзыреті бойынша федералды, провинциялық және муниципалдық болып бөлінеді.

Федералды полиция федералды үкіметтің заңдары мен актілеріне сәйкес ұлттық деңгейдегі мәселелерді шешеді, провинциялық полиция өз провинцияларында, ал муниципалдық полиция қалалар мен елді мекендерде

тәртіпті қамтамасыз етеді. Құрылымдық және функционалдық тұрғыдан алғанда, барлық үш деңгейдегі полиция органдары айтарлықтай ұқсас.

Канаданың Федералды полициясы (канадалық корольдік атты полиция - ККАП) АҚШ-тағы ФБР-ге ұқсас функцияларды орындайды. Әдетте, ккп контрабандаға, алаяқтыққа, есірткі таратуға, терроризмге, жалған ақша жасауға байланысты қылмыстарға алдын ала тергеу жүргізеді, кеденді бақылауды жүзеге асырады, Ұлттық саябақтарды бақылайды, үкіметтік ғимараттарды, мемлекеттің жоғары лауазымды тұлғаларын, Канаданың жоғары лауазымды қонақтарын күзетеді [23].

ККАП өзінің тергеу органдары бар мемлекеттік мекемелерге де көмектеседі атап айтқанда, Әділет министрлігі, Ұлттық кірістер министрлігі, Пошта министрлігі және Эмиграция министрлігі.

Канаданың Федералды полициясын қылмыстық және әкімшілік мәселелер бойынша орынбасарлары бар комиссарлар басқарады.

Біріншісіне жедел бөлімшелер, атап айтқанда қылмыстық тергеу басқармасы, криминалистикалық зерттеулер және сәйкестендіру зертханалары, Ақпараттық Орталық, жедел байланыс бөлімі бағынады. Екіншісі-кадрлар, қаржы басқармасы, картотекалар, Мұрағат, материалдық-техникалық қамтамасыз ету қызметі. Ішкі қауіпсіздік қызметі, басқару және талдау бөлімі, жоспарлау бөлімі, Байланыс бюросы федералды полиция комиссарына тікелей бағынады.

ККАП қызметін провинция астаналарында орналасқан жергілікті 13 штаб басқарады.

ККАП мемлекеттік және провинциялық деңгейдегі функцияларды біріктіретін бірегей полиция құрылымы болып табылады. Бұл функциялар нашакорлыққа қарсы арнайы қызметтер, экономикалық қауіпсіздік, мемлекеттік полиция, Интерпол, қауіпсіздік қызметі, теңіз және әуе қызметтері, сәйкестендіру қызметі, зертханалық қызмет арасында бөлінген.

Америка Құрама Штаттарының полиция органдары. АҚШ полиция органдарын шартты түрде келесідей топтастыруға болады:

- федералды полиция органдары;
- мемлекеттік полиция органдары;
- округтердегі полиция органдары;
- қалалардың және қалалық типтегі елді мекендердің полиция органдары;
- корпорациялар мен фирмалардың полиция органдары (жеке полиция)

[24].

Америка Құрама Штаттарында полиция функцияларын, аталғандардан басқа, Қаржы министрлігінің, кеден қызметінің, ішкі кірістер қызметінің, банктерді бақылаудың федералды органдарының, банктердің әкімшілігінің, есірткі бюросының, иммиграция қызметінің, пошта департаментінің, инспекциялық департаментінің және басқа да бірқатар органдардың арнайы қызметтері орындайды. Құқық бұзушылықтарды анықтау және алдын-алу, тергеу олардың құзыретіне жатады.

АҚШ-та қылмыспен күресудің екі негізгі тәсілі бар-федералды және жергілікті деңгейде. Біріншісі-себептерді зерттеу, қылмыстың дамуын іздеу, талдау және болжау. Екіншісі-нақты қылмыстарды анықтау және тергеп-тексеру.

Жергілікті жерде полиция қызметін ұйымдастырудың типтік мысалы-Цинциннати қалалық полиция бөлімі. Бөлім қылмыстың алдын алуға, өмір мен мүлікті қорғауға, қылмыстық әрекеттерді болдырмауға, қылмыскерлерді анықтауға және жазалауға, азаматтық тыныштықты сақтауға жауапты. Полиция бөлімшесі бес бюродан тұрады:

- жедел;
- техникалық;
- тергеу;
- жеке құрам және үйлестіру;
- жоспарлау және бюджет.

Полиция бастығы Жалпы полицияның қызметіне және операцияларды ұйымдастыруға жауапты. Ол құрылымдық бөлімшелердің қызметін үйлестіреді және басқарады. Бюро басшылары полиция бастығына бағынады.

Жалпы, АҚШ-та полиция қызметінің екі түрі бар: жалпы юрисдикция қызметі, оның міндеттері жергілікті полиция бөлімдеріне және шектеулі юрисдикцияға ұқсас, олар негізінен патрульдік-іздестіру жұмыстарымен айналысады.

Қалалық полиция бөлімі әдетте федералды үкімет департаменттерімен бірдей принцип бойынша ұйымдастырылады. Полиция қоғамның қылмысқа қарсы күрес құралы болып табылатын жергілікті қылмыстық-құқықтық жүйенің бөлігі болып табылады. Сондай-ақ, жүйеге прокурорлық қызмет, соттар, қадағалау және бақылау қызметі кіреді.

АҚШ-та мыңдаған жеке және өнеркәсіптік қауіпсіздік қызметтері бар. Бұл қызметтерге полиция жұмысын жүргізетін қызметкерлердің едәуір бөлігі қатысады және мұндай қызметкерлерді пайдалану қатаң өсуде. Ірі корпорациялар көбінесе ұрлық, тонау, алаяқтық және корпоративті тыңшылықпен күресу үшін өздерінің күзет қызметтерін ұйымдастырады.

Полицияның өкілеттіктері. АҚШ заңы бойынша полицияның өкілеттіктері мемлекет немесе муниципалды үкімет азаматтық мүдделерді заңнамалық реттеуді, қауіпсіздікті, денсаулықты қорғауды және азаматтарға қатысты барлық нәрсені жүзеге асыру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтарға, жаппай сөйлеуге және тәртіпсіздіктерге қатысты алдын алу шараларын жүргізу үшін берген құқықтар ретінде анықталады.

Полицияның нақты өкілеттіктерін анықтау өте қиын, өйткені ол қоғамдық өмір деңгейінің, технологияның дамуына, жаңа мемлекеттік органдардың пайда болуына немесе олардың қайта құрылуына байланысты үнемі толықтырылып отырады. Мысалы, ол бейбітшілік пен тәртіпті сақтаудың, жекелеген сауда операциялары мен кәсіби қызметті лицензиялаудың (жеке іздеу практикасы), қоғамдық бірлестіктер мен корпорациялар арасындағы қатынастарды реттеудің,

табиғатқа қарақшылық қатынастардың алдын алуды, еңбек заңнамасының сақталуын бақылаудың және адам мен азамат құқықтарымен байланысты басқа салалардың қауіпсіздігін реттеу мен қамтамасыз етуді қамтиды.

Полицияның функцияларына мыналар жатады: қылмыстың алдын алу, қылмыскерлерді қамауға алу және құқық бұзушыларды ұстау, жол қозғалысын басқару, тәртіп пен заңдылықты сақтау, табиғи апаттар мен эпидемиялармен күресу.

Швеция полициясы. Швецияның ұлттық полиция қызметі Әділет Министрлігіне, оның ішіндегі полиция сұрақтары бойынша бөліміне қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік, сондай-ақ терроризмге қарсы іс-шараларға қатысты мәселелері жөнінде бағынышты.

Швеция ұлттық полициясының міндеттеріне азаматтардың заңды құқықтарын қорғау, қылмыстың алдын алу және тергеу, сондай-ақ құқық бұзушыларды анықтау және оларды жауапқа тарту жұмыстары кіреді. Ұлттық полиция 25000-нан астам қызметкері бар Швецияның ең ірі мемлекеттік қызметтерінің бірі болып табылады.

Швецияның полиция қызметіне Ұлттық полиция комиссиясы, ұлттық сот-медициналық зертхана және округтердегі жұмысқа жауапты 21 полиция органы кіреді .

Швеция полициясының Ұлттық Кеңесі прокуратурамен және Ұлттық түзеу әкімшілігімен бірге Әділет министрлігінің құрамына кіреді.

Швеция полициясын Ұлттық полиция комиссары және оның орынбасары басқарады. Швеция полициясының Ұлттық Кеңесінің құрамында:

- қоғамдық тәртіпті қорғау; жол қозғалысын реттеу; қылмыстық іздестіру; Интерполмен байланыс; қылмыстарды тергеу басқармасы;

- жеке құрамды техникалық қамтамасыз ету және даярлау басқармасы (байланыс, қойма шаруашылығы, техникалық құралдар және көлік) және даярлау бөлімі (оқыту, рекруттарды қабылдау);

- кадрлар бөлімі, мұрағат бөлімі, Қаржы, заң және ақпараттық қамтамасыз ету бөлімі құрамындағы әкімшілік басқару.

Швед полициясының жұмыс істеуі, ең алдымен, 1984 жылғы «Полиция туралы» Заңы реттейді, полиция қызметінің жекелеген мәселелері 1998 жылғы ҚПК, 1999 жылғы ҚК, 1978 жылғы «Халықаралық ынтымақтастық және қылмыстық істерді тергеу туралы» Заң, 1998 жылғы «сотталғандар тізілімі туралы» Заң, сол жылғы «Қылмыстық істер бойынша күдіктілер тізілімі туралы» Заңдардың нормалары да реттейді.

Швед полициясының үш деңгейі бар.

Бірінші. Орталық аппарат Швецияның ұлттық Полиция Департаментін құрайды. Оны Швеция үкіметі тағайындаған полиция комиссары басқарады [25].

Департаментке қылмыстық іздестіру жөніндегі ұлттық бөлім бағынады. Бұл бөлім қылмыстық істерді тергеу, ауырлататын жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес және оның құзыретіне тікелей кіретін мамандандырылған міндеттер бойынша құқықтық көмек көрсетуде белсенді қызметті жүзеге асырады. Бөлім полиция органдарының жергілікті, ұлттық, халықаралық деңгейлерінің тігінен маңызды байланыстырушы буын болып табылады;

Екінші деңгейді аудандық полиция бөлімшелері құрайды. Швеция аумағы 21 полиция округіне бөлінген. Олардың ішінде аудандық қылмыстық іздестіру департаменті криминалдық полицияның функцияларын орындайды. Әдетте, оның құрылымына төрт бөлім кіреді: қылмыстық іздестіру бөлімі, есірткіге қарсы күрес бөлімі, экономикалық қылмыстарға қарсы күрес бөлімі және сот сараптамасы бөлімі.

Аудандық бөлімшелер адам құқықтарын қамтамасыз етуге және іске асыруға, қылмыстардың, оларды жасаған адамдардың алдын алуға және анықтауға, соңғыларын өз округінің аумағында жауапқа тартуға жауапты. Аудандық бөлімше қылмыстарға тергеу жүргізеді және қылмыстық әрекеттерді

жүзеге асырудың алдын алады. Сонымен қатар, оның міндеттеріне төлқұжаттар, әртүрлі Рұқсаттар мен лицензиялар беру кіреді.

Швециядағы полиция қызметкерлері екі топқа бөлінеді: «формадағы» полиция қызметкерлері және қылмыстық тергеушілер.

Финляндия Республикасының Полициясы. Фин полициясының өкілеттіктері 1995 жылғы «Полиция туралы», 1995 жылғы «Мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы» және «Алдын ала тергеу жүргізу туралы», «Мемлекеттік азаматтық қызмет туралы» Заңдарда реттелген. Сонымен қатар, Финляндияның Ішкі істер министрі мен Ұлттық полиция комиссары полиция қызметінің жекелеген аспектілерін реттейтін нормативтік актілер шығаруға құқылы.

Фин полициясының келесідей құрылымдары бар.

Бірінші буын - ішкі істер министрлігінің полиция департаменті. Департамент полиция қызметін басқаруды қамтамасыз етеді, оны жоспарлау мен дамытуды жүзеге асырады, жалпы мемлекеттік полиция қызметінің стратегиялық бағыттарын айқындайды, полиция жұмысы үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді, өз құзыреті шегінде заңнаманы қайта қарайды, сондай-ақ ішкі қауіпсіздік мәселелері бойынша сараптама ұсынады. Сонымен қатар, полиция департаменті жеке күзет-іздеу кәсіпорындарына, лотереяларды өткізуге, ақша жинауға, сондай-ақ лотереяларды ұйымдастыруға, ойын автоматтарын пайдалануға және атыс қаруын пайдалануға қатысты мәселелермен айналысады.

Полиция департаментінің келесідей негізгі құрылымы бар: халықаралық, ұйымдасқан, кәсіптік, экономикалық және өзге де ауыр қылмыстардың алдын алу және ашу болып табылатын Ұлттық Тергеу Бюросы; ұлттық жол полициясы; қауіпсіздік полициясы [26].

Қауіпсіздік полициясы Қазақстандағы Криминалдық полициясы ролін атқарады. Оған келесідей міндеттер жүктелген: мемлекеттің ішкі және сыртқы қауіпсіздігіне қауіп төндіретін қылмыстардың алдын алу және осындай істер

бойынша тергеу жүргізу; терроризмге қарсы күрес, Финляндия аумағында шет мемлекеттердің барлау қызметін ашу және болдырмау, ішкі қауіпсіздік қатерлеріне қарсы іс-қимыл, сондай-ақ жоғары лауазымды адамдарды қорғау, қауіпсіздік халықаралық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес.

Сондай-ақ, губерниялық полиция департаменттері мен уездік полиция бөлімдері (жергілікті полиция) бар. Уездік бөлімдер уездер шекарасында жұмыс істейді. Уездік полиция департаменттері өз қызметін губерниялық полиция департаментінің басшылығымен жүзеге асырады.

Әрбір уездік полиция бөлімінің міндеттері: жалпыға бірдей заңдылық пен тәртіпті сақтау, қылмыстардың алдын алу, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікке қауіп төндіретін қылмыстар мен өзге де оқиғаларды ашу, патрульдік-күзет қызметін атқару, заңмен белгіленген немесе полицияға басқаша сеніп тапсырылған өзге де міндеттер болып табылады.

Криминалдық полиция қызметінің халықаралық тәжірибесі әр елдің бірегей әлеуметтік, мәдени және құқықтық контексттерін көрсететін тәсілдердің айтарлықтай әртүрлілігін көрсетеді.

Атап атқанда, АҚШ-тағы ФБР және Ұлыбританиядағы Скотланд-Ярд сияқты жүйелер технологиялық жабдықтың маңыздылығын және функционалдық жауапкершіліктердің нақты бөлінуін атап көрсетеді. Финляндия мен Швеция полицияның күшті ықпалдасуының мысалдарын келтіріп, алдын алуға бағытталған. Канаданың корольдік полициясы мен Австралияның федералды полициясы құқық қорғау органдарында көп функционалдылықты атап көрсетеді.

Бұл халықаралық шолуда тиімді қылмысты полиция қызметі әрбір елдегі қылмыс үлгілері мен қоғамдық көзқарастарды терең түсінуді талап ететінін атап көрсетеді. Полиция тәжірибесіндегі жаһандық үрдістер мен жергілікті дәстүрлердің үйлесуі құқық қорғау органдарының неғұрлым бейімделген және тиімді жүйелерін құруға ықпал етеді.

Ал, халықаралық деңгейде криминалдық полиция ролін атқаратын ұйым болып Интерпол және Европол табылады.

Интерполға 196 мүше ел кіреді, ол оны әлемдегі ең ірі полиция ұйымына айналдырады. Олар полицияның тергеуіне қатысты мәліметтермен алмасу үшін бас хатшылықпен бірге жұмыс істейді.

Әр елде Интерполдың Ұлттық Орталық бюросы бар, ол Ұлттық Полицияны біздің ғаламдық желімізбен байланыстырады [27].

Штаб-пәтері Гаагада (Нидерланды) орналасқан Европол мүше мемлекеттерге ауыр халықаралық және ұйымдасқан қылмыстың, киберқылмыс пен терроризмнің барлық түрлерінің алдын алу мен күресуде қолдау көрсетуге арналған. Европол сонымен қатар ЕО-ға кірмейтін көптеген серіктес мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен жұмыс істейді [28].

Ауқымды қылмыстық және террористік желілер ЕО-ның ішкі қауіпсіздігіне, сондай-ақ оның тұрғындарының қауіпсіздігі мен өмір сүруіне айтарлықтай қауіп төндіреді. Қауіпсіздікке ең үлкен қауіп мыналардан туындайды:

- терроризм;
- халықаралық есірткі айналымы және ақшаны жылыстату;
- ұйымдастырылған алаяқтық;
- жалған Еуро;
- адам саудасы.

Қорытындылай келе, біз Интерпол мен Европолдың интернет алаяқтықтың алдын алудағы халықаралық тәжірбиесін ескере отырып әзірлеген «Интернет алаяқтық бағытындағы алдын алу жұмыстары бойынша криминалдық полиция қызметкерлеріне арналған жадынама» әдістемелік құралдың жобасын ұсынамыз.

2 Қазақстан Республикасы криминалдық полиция органдары қызметінің өзекті мәселелері

2.1. Криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі

Алғашқы мемлекеттік-билік институттары пайда болған және қоғамдық жүйе қалыптасқан кезден бастап тиісті құқықтық реттеуді қамтамасыз ететін, қоғамдық қатынастарды реттеу нормаларын құру ғана емес, сонымен қатар

құқық қорғау функциялары бар ерекше мемлекеттік органның болуы қажет болды.

Эволюция процесінде бұл функциялар қоғамдық тәртіпті сақтау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қылмыспен күресу түрінде негізгі мақсатқа ие болды.

Тиісінше, мұндай органның қызметкерлері басқа әлеуметтік топтардан оларды ерекше құқықтық мәртебесімен өзгешелендіретін айрықшы белгілер жиынтығымен ерекшеленуі керек еді.

Зерттеудің алдыңғы бөлімдерінде сипатталған тарихи кезеңнен өткен біздің мемлекетіміздің полициясы да, ерекшелік болған жоқ. Оның өкілдерінің қазіргі құқықтық құзыреттер мен өкілеттіктерді иемденуі оның алдында тұрған және әлеуметтік, экономикалық, саяси және құқықтық қатынастарды дамыту процесінде өзгерген міндеттерді дәйекті түрде жүзеге асыру болды.

2011 жылғы 6 қаңтардағы «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 14-бабы барлық құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін жалпы құқықтық мәртебені айқындайды, мұнда негізгі лейтмотив қызметкерді мемлекеттік-билік өкілеттіктерімен және мемлекеттің кепілді қорғалуымен қамтамасыз ету болып табылады.

Криминалдық полиция қызметкерінің құзыреттерінің құқықтық негізі оларды жалпы және арнаулы деңгейге бөлуді көздейді және Қазақстан Республикасы Конституциясының, «Құқық қорғау қызметі туралы», «Ішкі істер органдары туралы», «Жедел іздестіру қызметі туралы», «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарының және басқа да нормативтік құқықтық актілердің, оның ішінде ведомстволық құқықтық актілердің ережелерінен туындайды.

Бұл ретте, егер жалпы құзыреттер қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болса, біз зерттеп жатқан субъектілердің ерекшелігіне қатысты арнайы субъектілердің қатарына қылмыстық іздеуді,

қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуды және қылмыстық құқық бұзушыларды тікелей ұстауды жатқызамыз.

Бұл криминалдық полиция қызметкеріне (жедел уәкілге) ішкі істер органдарының басқа қызметкерлеріне қарағанда ерекше құқықтық мәртебе беретін арнайы өкілеттік.

Осыған байланысты, әрине, криминалдық полиция қызметкерлерінің бұл өкілеттігі оның дәстүрлі және тіпті консервативті өкілеттіктеріне жатады деп айту керек. Бұл жедел-ізвестіру жұмысының негізгі компонентіне де қатысты. Бұл ретте, ол 1918 жылан бастап ол туралы алғашқы мәліметтер пайда болғаннан бері, Халық Комиссарлар Кеңесінің Бүкілресейлік төтенше Комиссиясы, Мемлекеттік саяси басқарма, ПХК кеңестік органдары енгізілген кезден бастап өзгермейді деп айтуға болмайды.

Айта кету керек, Бүкілресейлік төтенше комиссия кеңестік Ресейдің төтенше басқару органының арасында ерекше мәртебеге ие болды, өйткені ол қылмыстық және саяси тергеу өкілеттіктеріне ие болды және бұл функциялар осы уақытқа дейін Қазақстан Республикасында да, ТМД-ның басқа елдерінде де ішкі істер және ұлттық қауіпсіздік органдарында сақталды [29].

Егер біз, мысалы, заманауи криминалистің функционалдығын алсақ, онда өткен ғасырда ол ғылыми-техникалық прогресті және қоғамдық қатынастарды цифрландыруды ескере отырып, қолданыстағы сипаттау үшін, криминалистиканың тактикалық және техникалық әдістері үшін докторлық диссертация форматындағы толық зерттеу жеткіліксіз болар еді.

Сонымен бірге, криминалдық полиция қызметінің тәртібі мен әдістеріне терең бойламай, осы мәліметтерге қол жетімділіктің ерекше сипатына байланысты және тек ашық дереккөздерге сілтеме жасай отырып, криминалдық полиция органдары қызметінің мазмұнды практикалық негізі ақпаратты іздеу, жинау және талдау болып табылатынын атап өткен жөн.

Осы тұжырымға сүйене отырып, біз криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі оның функционалдылығымен және осы әрекеттерді

орындаудың маңыздылығымен тікелей байланысты деген қорытынды жасаймыз.

Кейбір заң ғылымдарының авторлар қызметкердің құқықтық мәртебесін «заңдарда, сондай-ақ басқа да құқықтық актілерде белгіленген өзара байланысты құқықтардың, міндеттердің, тыйымдар мен шектеулердің жиынтығын, сондай-ақ полиция қызметкерлерінің оларға жүктелген функцияларды орындауын қамтамасыз ететін құқықтық артықшылықтарды түсінуді ұсынады..» [30].

Негізінде, біздің ойымызша, келтірілген анықтама қарастырып отырған мәселені жақсы түсінуге мүмкіндік береді, дегенмен, полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесін құрайтын белгілердің жиынтығына оның жеке бойындағы өзінің, сондай-ақ алған құзыреттерін қосу керек.

Осы көзқарасты негіздеу үшін құқық қорғау қызметінің әрбір қызметкері оған алғаш рет түсе отырып, кәсіби іріктеуден өтіп, кейіннен бастапқы кәсіптік оқытуға қабылданатындығына назар аудару қажет деп санаймыз.

Бастапқы кезеңде оны іріктеу критерийі - ол алған білім, дағдылар, ақыл-ойы мен тәжірбиесі, яғни оның құзыреттерінің жиынтығы. Бастапқы кәсіптік даярлықтан өткеннен кейін ол кәсіптік құзыреттердің қосымша жиынтығын алады және осыдан кейін ғана бірінші арнаулы атақ алады және полиция қызметкері, оның ішінде криминалдық мәртебеге ие болады.

Осыған байланысты, біз осы зерттеу барысында жасаған криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі оның өзінің де, алған кәсіби құзыреттілігінің де болуын болжайды деген тезис дәлелденген деп санаймыз.

Мәртебенің іргелі жүйе құраушы белгісі – бүкіл жеке құрам үшін теңдік, ал негізгі құзыреттердің барлық жиынтығы олардың стандартын қалыптастырады деген постулатқа сүйене отырып, ол кез-келген қызметкерге ол генерал немесе қатардағы жауынгер, аудандық полиция бөлімінің бастығы

немесе ведомстволық академияның курсанты болсын барлығы үшін бірдей тәуелсіз.

Бір жағынан, біз бұл мәлімдемеде шынымен дұрыспыз деп ойлаймыз, кез-келген жағдайда қызметкердің ішкі істер министрлігінің жүйесіне жататындығын анықтайтын белгілердің негізгі жиынтығы біртұтас, бірақ әлемде адамның саусақтарындағындай бір-біріне мүлдем ұқсас екі папиллярлық сызықтар болмайтын сияқты, әр түрлі қызметтер олардың қызмет мазмұны бойынша әр түрлі болады.

Криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесін өзгертуді қарастырайық.

Біріншіден, әртүрлі негіздер (өз қалауы бойынша жұмыстан шығуы, денсаулық жағдайына байланысты отставкаға кету және т.б.) бойынша жұмыстан босату себебінен, сондай-ақ өлімге байланысты оның полиция қызметкері ретіндегі қызметінің тоқтатылуына байланысты құқықтық мәртебе өзгеруі мүмкін.

Екіншіден, полиция органдарының басқа бөлімшелеріне (тергеп-тексеру, жергілікті полиция қызметі және т.б.) немесе басқа құқық қорғау және арнайы органдарға ауысу оның құқықтық мәртебесінің өзгеруіне де әсер етеді.

Белгілі бір дәрежеде криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі оған кезекті арнаулы атақ, сыныптық, жоғары тұрған лауазымға тағайындалуына не оның лауазымын төмендетуіне, сондай-ақ басқа лауазымды адамның, оның ішінде жоғары тұрған лауазым бойынша міндетін уақытша атқаруына байланысты өзгереді.

«Құқық қорғау қызметі туралы» Заңның тұжырымдамалық аппаратында көзделген «бәсекеге қабілеттілік көрсеткіші», «біліктілік талаптары» ұйымдық анықтамалары да қызметкердің құқықтық мәртебесімен тығыз байланысты, өйткені олардың өзгерістері лауазымды адамды сапалы сипаттай отырып, оған да әсер етеді.

Сонымен қатар, құқық қорғау органының қарамағында болу штаттық лауазымға орналасумен байланысты емес құқық қорғау қызметін өткеру ретінде, сондай-ақ қызметкерді лауазымдық міндеттерін атқарудан уақытша шеттетуге сияқты криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесін айтарлықтай өзгертеді.

Сол сияқты, қызметкердің құқықтық мәртебесін республиканың өзге өңірлерінде қоғамдық тәртіпті сақтау үшін тарту немесе төтенше жағдайдың құқықтық режимін қамтамасыз етуге және төтенше жағдайларды жоюға қатысу өзгертеді.

Бұл жағдайда заң шығарушы қызмет өткерудің ерекше шарттарына байланысты қызметкердің құқықтық мәртебесі үш айға дейінгі мерзімге ғана өзгертуге болатындығын көрсетеді. Мәселен, 2011 жылғы желтоқсанда Маңғыстау облысының Жаңаөзен қаласындағы оқиғалар барысында ІІМ басшылығы еліміздің әртүрлі өңірлерінен бірқатар жиынтық бөлімшелерді олардың кадрлық құрамымен жедел бөлімшелердің көптеген қызметкерлерін жұмылдыра отырып, іссапарға жіберуге мәжбүр болды.

Осылайша, біз бұрын келтірілген түсінікке толықтыру ретінде құқықтық мәртебе, бұл қызметкер қызмет ету процесінде алатын ресми түрде расталған (тағайындалған) осы қызметкерге ғана тән белгілі бір құқықтық қасиеттер жиынтығы деп тұжырымдай аламыз.

Құқықтық аспектілердің лингвистикалық анықтамасы бізге оларды криминалдық полиция органдарының құқықтық қызметі ретінде қарастыруға негіз береді, оның негізі тарихи ретінде қылмыстық іздеу болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, біз криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесін оның қызметіне байланысты оның қасиеттерінің, құзыреттері мен белгілерінің, құқықтары мен өкілеттіктерінің жиынтығы ретінде қарастырамыз.

Осы анықтамаға сүйене отырып, криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесінің белгілерін сыртқы және ішкі деңгейге бөлу ұсынылады.

Сыртқы белгілерге ішкі істер министрлігінің ведомстволық актілерінде көзделген нысанды киім мен штаттық құрал-жабдықтар, арнайы техника, айырықа белгілері, антропометриялық параметрлер, денсаулық жағдайы және оның дене шынықтыру даярлығы дәрежесі жатады.

Ішкі белгілерге оның білімі, дағдылары мен тәжірбиесі, моральдық және психологиялық тұрақтылығы, тәртіп, жауапкершілік, әдептілік және т.б. түріндегі моральдық-іскерлік қасиеттері жатады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың өз құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін сотта қорғау құқығын бекітеді. Осыған байланысты сот практикасы әр түрлі және мысалдарға толы.

Сонымен бірге, біздің ойымызша, кримналдық полиция қызметкерлерінің, сондай-ақ құқық қорғау және арнайы органдардың басқа қызметкерлерінің құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауды жүзеге асырудың ұзақ мерзімді проблемасы бар, бұған қызметкерлердің көпшілігінің жанжал жағдайына тап болған кезде, соның ішінде басқа адамдардың қорлауына ұшыраған кезде, жариялылықтан аулақ болуға тырысуын жатқызуға.

Бір жағынан, құқық қорғау қызметкерінің этика кодексінің ережелері оны бұған тікелей шақырады. Екінші жағынан, моральдық компонент жанжалдың жалғасуын болдырмау үшін басқалардың шабуылына жауап беріп қана қоймай, бұл туралы ешкімге, әсіресе тікелей басшылыққа хабарлауға тырысқанда да зардап шегеді. Жедел бөлімшенің кез-келген ұжымында басшыларқа түсініктемелерді беруден, барлық тексерулерден және қызметтік тергеп-тексерулерден аулақ болу керек деген тұрақты пікір қалыптасқан, бұл жақсы нәрсеге әкелмейді.

Жасыратыны жоқ, жеке қауіпсіздік қызметтері мен кадрлық бөлімшелер кез-келген оқиғаның егжей-тегжейлері мен мән-жайларын анықтай бастағанда, ең алдымен: «айтыңызшы, өзіңіз кінәлісіз», «Сіз дұрыс емес жерде болдыңыз», «сіз сәттілікке жете алмадыңыз», яғни олар алдын-ала айыптаушылар рөлінде

әрекет етеді. Бұл ретте оларды қоғамдық жариялылықтан қорқу, теріс резонанс тудыру мүмкіндігі, жоғары тұрған басшылықтың қажетсіз назары және т. б. басқарады.

Осыған байланысты, полициядағы қызметтің имиджін сақтауға, қызметкерлердің қоғам өкілдігіндегі мәртебесін нығайтуға және арттыруға бағытталған іс-шаралар өте маңызды.

Мұндағы мәселе басқа жерде, ол криминалдық полициядағы қызметтің ерекшелігінде, онда халық көп жағдайда жедел қызметкерлердің қызметін теріс тұрғыдан қабылдайды, олардың қызметінің нәтижелерін көпшілікке жария етуге мүмкіндік бермейді, өйткені шектеулі сипаттағы мәліметтерді ашпай-ақ олардың жұмысының ауырлығын толық көрсету мүмкін емес.

Бұл мәселеде қоғамдық орындарда, әлеуметтік желілерде көрсетілген қысқаша бейнероликтерді кеңінен таратуға, отандық криминалдық полицияның қызметі туралы көркем фильмдерді қоюға және көрсетуге, алдыңғы қатардағы қылмысқа қарсы күресті жүзеге асыратын жедел уәкілдің оң ұжымдық бейнесін насихаттайтын көркем шығармалар жазуға баса назар аудару қажет.

Бұл жағдайдағы негізгі міндет қоғамның полиция қызметі туралы стереотиптік, шаблондық түсінігін бұзу ғана емес, сонымен бірге криминалдық полиция бөлімшелеріндегі қызметтің барлық күрделілігін, маңыздылығын және тіпті қауіптілігін көрсету болып табылады.

Мұның бәрі криминалдық полиция қызметкерінің қоғамдық мәртебесін көтеруге әсер ететіні сөзсіз, өйткені қолданыстағы заңнамада оның құқықтарын қорғаудың құқықтық құралдары егжей-тегжейлі көрсетілген.

Жұртшылықтың пікірі және халықтың полицияға деген сенім деңгейі оның қызметін бағалаудың негізгі критерийлері болып табылады және тиісінше полицейлердің мәртебесіне тікелей әсер етеді.

Кейбір авторлар құқық қорғау қызметінің қолайлы нәтижелерін анықтайтын маңызды фактор ретінде «...қоғамдық сана деңгейінде қалыптасқан полиция қызметкерлеріне әлеуметтік қатынас» деп атайды [31].

Әрине, бұл жерде біз қоғам алдындағы әлеуметтік мәртебе туралы көбірек айтып отырмыз, сонымен бірге, егер қоғамда криминалдық полиция қызметкерінің орны мен рөлі жоғары деңгейде болса, онда полицейлердің құқықтық мәртебесін көтеру бойынша реформаларды заңнамалық деңгейде жүзеге асыру әлдеқайда жеңіл болатынын түсіну керек.

Қазақстан Республикасы ІІМ-нің кадрлық құрамы ондаған мың полицейді құрайды. Ведомстволық полиция жоғары оқу орындары ұлттық бірыңғай тестілеуден өту кезінде 100 және одан да көп балл жинаған мектеп түлектерін, әрине, олардың басқа физикалық, психологиялық және құқықтық талаптарына сәйкес келген жағдайда, конкурстан тыс негізде оқуға қабылдайды [32].

Сонымен қатар, криминалдық полиция қызметкерлерінің лауазымдарына кәсіби іріктеу өте маңызды болуы керек және жақсы нәтиже алу принципіне негізделуі керек екенін түсіну керек.

Жалпы моральдық-психологиялық қасиеттерден басқа, жедел уәкіл сыни ойлау қабілеті мен жағдайды дұрыс жауап беру арқылы тез талдау, оқиғалар нұсқалары мен олардың іс-әрекеттерінің нәтижелерін икемді болжау, жоғары интеллект пен эрудиция, көркемдік, өз көзқарасын дәлелдей және жеткізе білу, жоғары өнімділік пен еңбекқорлық және т. б. қабілеттердің болуы.

Дене шынықтыру дайындығы және мықты денсаулық - криминалдық полиция органдарына кандидаттың міндетті құрамдас бөлігі, спорттық разрядтар мен дәрежелердің, әсіресе бокс, күрес, каратэ, қоян-қолтық төбелес және т. б. жекпе-жек түрлері бойынша болуы құпталады.

Жоғарыда аталған критерийлермен қатар көрінбейтін қасиет маңызды болатын жасырын жұмысты жүзеге асыратын бөлімшелер үшін сыртқы келбеттің ерекшеліктерін ескеру қажет.

Жалпы, криминалдық полиция бөлімшелеріне қызметке кандидаттарды іріктеудің негізі құқықтық сананың, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейінің болуы, заңдылықтың кез келген бұзылуына нөлдік төзімділік, жанқиярлыққа

дайын болу және мемлекеттік-қызметтік мүдделердің жеке мүдделерден басымдылығын түсіну болуға тиіс.

Ішкі істер органдарына қабылданатын адамдар үшін алғашқы кәсіптік даярлыққа іріктеу қағидалары және одан өту шарттары, сондай-ақ оларды алғашқы кәсіптік даярлықтан шығару негіздерінің (бұдан әрі - іріктеу қағидалары) 30-тармағына сәйкес криминалдық полиция бөлімшелерінің болашақ қызметкерлерін қоса алғанда, қызметкерлердің барлық бағыттары бойынша бастапқы кәсіптік даярлықта оқыту мерзімі 9 аптаны құрайды, бұл 3 айдан аз [33].

Осы жерде біз кейін қызмет ететін орнына қарамастан барлық болашақ қызметкерлер туралы айтып отырғандығымызға назар аудару қажет.

Бастапқы даярлықтың аталған курстарының мазмұны кандидат қызмет ететін бөлімшенің мамандануына байланысты ерекше градациясыз базалық пәндерден тұрады.

Біз барлық полиция қызметкерлері, қылмыстық емес, тек жақсы атуға, қоян-қолтық төбелес техникасын игеруге, саптық дайындықтан өтуге міндетті екендігімен келісеміз. Әрбір полиция қызметкері қылмыскерді ұстай білуі керек, оны металл білезіктер түрінде арнайы бекіту құралдарын кигізіп, айдауылмен алып жүруі керек, төтенше жағдайда алғашқы медициналық көмек көрсете білуі керек және т.б. яғни құзыреттердің негізгі жиынтығын бастапқы кәсіби дайындық курстары береді.

Соған қарамастан, басқа полиция бөлімшелерінің рөлі мен маңыздылығын төмендетпей, криминалдық полиция бөлімшелерінің болашақ қызметкерлерін сәл өзгеше форматта дайындау керек және олардың тікелей нақты міндеттеріне баса назар аудару керек деп санайды.

Біріншіден, бұл олардың жабық ақпаратпен жұмыс істеуге рұқсат алуы және мұғалімдердің сабақтың алғашқы күндерінде онымен жұмыс істеу ерекшеліктерін жеткізуі.

Екіншіден, олар үшін қажетті шектеулерді сақтай отырып, оқу полигондары жағдайында да, тікелей қоғамдық орындарда да оқу жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу қажеттілігімен байланысты практикалық кейстерді әзірлеу.

Үшіншіден, криминалдық полиция бөлімшелеріне қызметке кандидаттар үшін бастапқы кәсіптік даярлық мерзімін 12 аптаға дейін нормативтік ұлғайту қажет деп есептейміз.

Төртіншіден, жаңадан құрылған оқу бағдарламасында болашақ жедел уәкілдердің білімді игеруіне міндетті аралық бақылауды көздеу қажет деп санаймыз.

Бұл жұмыста аналитикалық қабілеттерді дамытатын модульдерді зерттеуге арналған сағат санын көбейтуге баса назар аудару керек. Сонымен қатар, қызметтің тиімділігін арттыруға әкелмейтін психологиялық бағыттағы және эмоционалды интеллект пәндерін шамадан тыс енгізу дегеніміз өзімшілдік үрдісінен басқа ештеңе емес. Болашақ жедел қызметкерлерді оқыту бағдарламасы тәжірибеде бірнеше рет сыналған пайдалы, шұғыл және қолданбалы модульдермен толтырылуы керек.

Тиісінше, егер жедел қызметкер басқа қызметтердің қызметкерлерін даярлау деңгейінен асып кетсе, бұл оның мәртебесін едәуір арттырады.

Айта кету керек, 2021 жылғы полиция реформаларына дейін криминалдық полиция ішкі істер органдарының басқа бөлімшелері арасында басым болды.

Бұл ретте қалалық және аудандық полиция бөлімдері мен басқармалары, сондай-ақ облыстық және оларға теңестірілген департаменттер бастықтарының бірінші орынбасарлары дәстүрлі түрде жедел жұмысқа жетекшілік етті.

Сонымен қатар, учаскелік полиция инспекторларының рөлінің күшеюіне, ПМ жұмысының құқық бұзушылықтардың алдын алуға баса назар аударылуына байланысты аумақтық полиция бөлімшелері бастықтарының

бірінші орынбасарлары лауазымдарын жергілікті полиция қызметінің кураторлары атқара бастады.

Осыған байланысты ретроспективті заңнамаға жүгінейік. Айта кету керек, заң шығарушы учаскелік полиция инспекторларының мәртебесін құқықтық әдіспен көтеруге шаралар қабылдады. Мысалы, 1996 жылы Үкіметтің тиісті қаулысының жекелеген тармағында ішкі істер министрлігіне «бекітілген әкімшілік учаскелерінде олардың негізгі қызметіне байланысты емес міндеттерді орындау үшін учаскелік полиция инспекторларын тартуға жол бермеу» бұйырылды [34]. Айта кету керек, бұл қаулы 2022 жылы ғана күшін жойды. Сонымен қатар, Қазақстандық заңнамасының тарихында Үкіметтің жедел уәкілдердің құқықтық мәртебесін нығайтуға қатысты қаулысын әзірлеу мен қабылдаудың бірде-бір жағдайы болған жоқ.

Әрине, бұл мысал криминалдық полиция қызметінің маңыздылығын, оның ішкі істер органдар жүйесіндегі рөлі мен орнын төмендету үшін келтірілмеген. Соған қарамастан, мемлекет әлі де кез-келген қылмыстың зардабын көруден гөрі алдын-алу оңай деген қағиданы басшылыққа алатынын түсіну керек, мұнда қылмыстың салдары деп полицияның күштері мен құралдарын алаңдатуға әкелетінін ашу қажеттілігін түсіну керек.

Әрине, жоғарыда аталған құқық бұзушылықтардың алдын алу және жергілікті полиция қызметінің рөлін арттыру саласындағы реформалар қылмыстың алдын алу үшін полиция жұмысының басымдықтарын қайта бағыттаудағы маңызды қадам болды, сонымен бірге олар белгілі бір жолмен криминалдық полиция қызметкерлерінің құқықтық мәртебесіне әсер етіп, оны ішкі істер органдарының құрылымында төмендетіп жіберді.

Бұл жағдайда криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесін ауыстыру оның құзыретін өзгертпестен жүзеге асырыла алмайтындығына көз жеткізуге болады. Белгілі бір әмбебаптылыққа қол жеткізуге болады, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға көбірек көңіл бөліп, криминалдық полиция бөлімшелерін осы бағытқа көбірек бағыттай отырып,

назар аударуға болады, бірақ бір нәрсе анық, бұл мәселеде де көп араласудың қажеті жоқ. Жедел уәкілдердің мәні мен қызметінің пайда болуының құқықтық табиғаты олардың тарихи – қылмыстық іздестіруге негізделген негізгі мақсатын жүзеге асыру қажеттілігін болжайды, сондықтан бұл мәселеде принципті басшылыққа алу керек – әркім өзінен жақсы нәтиже беруі керек.

Бұл криминалдық полиция құқық бұзушылықтың алдын алумен айналыспауы керек дегенді білдірмейді, бұл міндет ішкі істер органдары туралы қолданыстағы заңнамада басым міндеттердің бірі ретінде белгіленбеуі керек, дегенмен жедел уәкілдердің негізгі функционалдығы бұған кедергі келтірмеуі керек.

Қылмыстық іздестіру инспекторының кең функционалдылығының карапайым мысалы В. Н. Мамянчиковтың зерттеуінде сипатталған, ол милиция капитаны Л.Ф.Б-ваның жеке мұрағатының материалдары негізінде жүргізілген, қалалық полиция бөлімінің есебінде, онда соңғысы тікелей жедел жұмыспен, ерікті халық жасағының іс-шараларына қатысумен, сондай-ақ адамдармен жүйелі профилактикалық жұмыс жүргізумен толтырылған өзінің жұмыс күндерін сипаттайды.

Айта кету керек, оның жазбаларында капитан атағында ұзақ уақыт болғанына да, тұрақты емес жұмыс күніне де, қызметтің ауыр жағдайларына да, басқа іс-шараларға жедел жұмыстан үнемі алшақтау қажеттілігіне де бірде-бір шағым болған жоқ. Сондай-ақ, оның Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталғаны туралы мәліметтер болды, бұл оның көрнектілігі мен жұмыс істеу қабілетінің дәлелі болды, оның бірнеше рет қызметтік іссапарларда болғаны айтылды [35].

Мұндай әмбебаптық, әрине, кеңестік кезеңдегі ішкі істер органдарының күнделікті қызметінде жедел кадрларды орналастыру мен пайдаланудың қолданыстағы жүйесінің кейбір айырмашылықтарын көрсетеді, сонымен бірге жұмысты ұйымдастырудың негізгі принциптері өзгеріссіз қалды.

Бөлімді қорытындылай келе, криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі оның қоғамдық, әлеуметтік мәртебесімен тығыз байланысты және көбінесе қоғамның пікіріне және ол өз қызметін жүзеге асыратын ортаға байланысты екенін атап өткім келеді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз келесі тұжырымдарды қалыптастырамыз:

- Криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесін оның қолданыстағы заңнаманың шеңберіне негізделген белгілерінің, қасиеттерінің, құзыреттері мен өкілеттіктерінің жиынтығы ретінде қарастыру қажет, мұнда әр құзырет бірін-бірі өзара күшейтіп, толықтыра отырып, өзіндік рөл атқарады.

- сыртқы және ішкі факторларының әсерінен криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі өзгеруі мүмкін.

- Басқа қызметкерлерден айырмашылығы криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесінің негізгі белгісіне заңда белгіленген жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыру қабілеті мен мүмкіндігі жатқызылуы тиіс.

- криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесінің белгілерін сыртқы және ішкі деңгейге бөлу ұсынылады.

- осы жұмыстың негізгі факторы ретінде қолданыстағы заңнамада белгіленген талаптардан басқа кандидаттың құқықтық сана деңгейін айқындай отырып, криминалдық полиция органдарына қызметке іріктеу рәсімін қайта қарау қажет деп санаймыз, ол үшін оны бағалаудың ғылыми негізделген критерийлерін әзірлеу қажет.

- тәжірибе көрсеткендей полиция қызметкерлерінің имиджін арттыру, оның ішінде қоғамдық және әлеуметтік мәртебесін арттыру мақсатында олардың қызметін насихаттау бойынша бірқатар қосымша шаралардың қажеттігін айғақтайды.

2.2. Криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шектері

Құқықтық шектеулер мен шеңберлері кез-келген мемлекеттік органның қызметіне тән. Белгілеулер жиынтығы, әдетте, мемлекеттік қызметтің ерекшелігі негізінде, практикалық тәжірибе жинақтау процесінде қалыптасады және нақты белгіленген шектерде сипатталады.

Кез-келген құқық қорғау органы қызметінің құқықтық шектері туралы талқылай отырып, олардың ең алдымен қолданыстағы заңнамамен шектелгенін түсіну қажет.

Қызметтің құқықтық шектерін құқық шегімен сәйкестендіруді полицияның қызметін реттейтін нормалардың симбиозы және осы қызметке тікелей қатысы жоқ, бірақ белгілі бір дәрежеде криминалдық полиция органдарының қызметіне әсер ететін нормалар деп санауға болады.

Бұл заңдарда және лауазымдық нұсқаулықтарда белгіленген органның құзыреттерінде көрсетілген қызметтің құқықтық шектері.

Қызметтің құқықтық шектерінің мазмұнына сүйене отырып, біз криминалдық полиция органдарының тікелей және жанама құзыреттерін бөліп көрсете аламыз.

Криминалдық полиция органы қызметінің шектері келесідей кеңейтілуі мүмкін:

- төтенше жағдайлар (су тасқыны, жер сілкінісі, техногендік сипаттағы авариялар) шеңберінде, қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашумен тікелей байланысты емес өзге мемлекеттік органның не полиция бөлімшесінің қарамағына криминалдық полиция органдарының қызметкерін іссапарға жіберген кезде;

- криминалдық полиция қызметкерін жедел тергеп-тексеру тобының құрамына енгізген және оған тергеушінің міндеттерін жүктеген кезде;

- қызметтік атыс қаруын, өзін-өзі қорғау тәсілдерін, арнайы құралдарды негізді қолдану кезінде, оны қолдану негіздері қолданыстағы заңнамамен егжей-тегжейлі сипатталған кезде: - қылмыскерлерді ұстау кезінде,

азаматтарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау кезінде, қажетті қорғаныс жағдайларында және т. б.

- криминалдық полиция бөлімшелерінің қызметкерлерімен патрульдік-бекеттік қызметтерді күшейту, оның ішінде адамдар көп жиналатын жерлерде қоғамдық тәртіпті қорғауды қамтамасыз ету түріндегі профилактикалық іс-шараларды жүргізу кезінде;

Мысалы, криминалдық полиция бөлімшелері қызметкерлерінің едәуір бөлігі 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларда стратегиялық маңызды объектілерді күзетуге және қорғауға, 2011 жылы Жаңаөзен қаласында қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге, 2017 жылы Астана қаласында Экспо-2017 халықаралық көрмесінің тұсаукесеріне байланысты іс-шараларды өткізу кезінде және т.б. жұмылдырылды.

Бұл ретте, криминалдық полиция бөлімшелері қызметінің шегін кеңейту олардың өздерінің жанама құзыреттерін іске асыруын білдіреді.

Сонымен бірге, криминалдық полиция қызметінің құқықтық шектері қолданыстағы заңнама шеңберінде ғана кеңейтілуі мүмкін, өйткені заң полицейлерге, егер олар қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі жалпы міндеттерден туындамаса, оларға тән емес функцияларды жүктеуге жол бермейді.

Тиісінше, криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шегінің әрбір кеңеюі кейінге қалдыруға жол бермейтін жағдайларды қоспағанда, негіздемені, оның ішінде ресми сипаттағы негіздемені талап етеді.

Мұндай негіздемелердің қатарына, әдетте, уәкілетті органның ресми құжаттары, мысалы, лауазымды тұлғаның баянаты, ұсыныс, қаулы, жедел-тергеп-тексеру тобын құру туралы бұйрық және т. б. жатады.

«Ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңының ережелерінен туындайтын міндеттерді шешуде полицияның өзге де бөлімшелерін қолданудың айқын икемділігі қызметтің неғұрлым стратегиялық маңызды бағыттарын іске асыруда полицияның кешенді күштерін жұмылдыруға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, жедел уәкілдердің ерекше құқықтық мәртебесін ескере отырып, олардың қызметінің ерекшелігіне байланысты, бұл бөлімшелерді қылмыстық тергеп-тексерумен байланысты емес іс-шараларға бұру іс жүзінде белгілі бір проблемаларды тудырады.

Әрине, «Ішкі істер органдары туралы» Заңның 4-бабы 1-бөлігінің 1-тармағынан туындайтын профилактикалық іс-шараларды көшелерді патрульдеу, көлікті тексеру және тексеру, криминалдық полиция қызметкерлерінің мереке күндері күзет іс-шаралары түрінде қызметті жүзеге асыруы қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу түрінде негізгі міндеттерді шешу үшін қажетті ақпаратты іздеуге, жинауға және талдауға ішінара ықпал етеді. Сонымен бірге, бұл бөлімшелер жасырын тергеп-тексеру әрекеттері мен арнайы жедел-іздігі шараларын жүргізу кезінде тиімді әрекет ете алатындығын түсіну қажет.

Сонымен қатар, ішінара криминалдық полиция қызметкерлерімен халықпен профилактикалық жұмыс жергілікті полиция қызметіне алдын алу шараларын қабылдау және олардың қажетті ұсынымдарды әзірлеу туралы тиісті ақпаратты жіберу арқылы жүргізілуі мүмкін.

Мысалы, криминалдық полиция органдарының талдамалық бөлімшелері алынған мәліметтер негізінде және «ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңының 5-бабының 1-бөлігінде жазылған талаптарға байланысты қаланың белгілі бір учаскесінде жаяу және автопатрульдерді көбейту, көше жарығының жеткіліксіздігі, қоғамдық тәртіпті жүйелі түрде бұзу фактілерінің көбейуі және т. б. бөлігінде профилактикалық жұмысты күшейту қажеттігі туралы полицияның басшылығы мен сыртқы бөлімшелерін хабардар етуге міндетті,

Криминалдық полиция, оның ішінде экстремизмге қарсы күрес бөлімшелерінен тұратындығын ескере отырып, аталған қызметтер қызметінің ерекшелігі профилактикалық жұмыстарды жүргізуге көбірек бағытталған.

Бұл осы бөлімшелердің қызметкерлері жедел қызметтен басқа террористік тұрғыдан осал объектілерді тексеруге белсенді қатысатындығына,

бұл үшін өзге лауазымды тұлғалардың басшыларынан қажетті мәліметтерді сұрата алатындығына және тұтастай алғанда «Ішкі істер органдары туралы» Заңның 6-бабы 1-бөлігінің 28-тармағының ережелеріне сәйкес мемлекеттік бақылауды жүзеге асыра алатындығына байланысты, жоғарыда аталған объектілердің терроризмге қарсы қорғалуын қамтамасыз ету бөлігінде Қазақстан Республикасының «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының талаптарын сақтау арқылы жүзеге асырылады.

Терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзге де базалық құзыреттердің көпшілігі ұлттық қауіпсіздік комитеті мен оның аумақтық бөлімшелері сияқты уәкілетті органға жүктелгендіктен, біз криминалдық полиция органдары мен жалпы ІІМ қызметінің құқықтық шегін шектеу туралы пайымдауларымыздың дұрыстығына тағы да көз жеткіземіз.

Халықаралық тәжірибені қарастырайық. Мысалы, АҚШ-та қызметі қылмыскерлерді іздеуге бағытталған және куәгерлерден жауап алу сияқты тергеп-тексеру әрекеттерін жүзеге асыратын қызметкерлер детективтер деп аталады. Бұл ретте, бұл қызметкерлер айналма жолдарды, патрульдеуді немесе жолдарды қоршауды ұйымдастыру түріндегі күзет-профилактикалық іс-шараларға тартылмайды. Яғни, олардың іздеу қызметі қатаң белгіленген құқықтық шектеулерге ие, арнайы мамандандыруы бар және оны кеңейту мүмкін емес [36].

Ұлыбритания полициясында жедел және тергеу бөлімшелеріне заңнамалық бөліністер жоқ. Қылмыстық тергеу департаментінің (Criminal Investigation Department - CID) қызметкерлері, АҚШ-тағы детективтік мәртебеге ие адамдар сияқты ауыр қылмыстарды ашумен де, тергеумен де айналысады [37]. Алайда оларда да бұл қызметтік шектерін кеңейту заңнамамен көзделмеген.

Сол сияқты, Францияның Ұлттық полиция және жандармерия түріндегі құқық қорғау күштерінің күрделі жүйесі бірқатар бөлімшелерге жедел-іздігіру жұмыстарын жүргізу мүмкіндігін қарастырады, олар сонымен бірге алынған

дәлелдемелерді рәсімдейді, яғни іс жүзінде тергеу жүргізеді. Бұл ретте бөлімшелердің айырмашылықтары негізінен аумақтық юрисдикцияда жатыр. Мысалы, бір елді мекенде 15-20 мың адамға дейінгі халық санының аздығына байланысты сотқа дейінгі тергеп-тексеруді және жедел-ізвестіру қызметінің функцияларын жандармдар, ал ірі қалаларда ұлттық полиция орындайды [38].

Көрсетілген мысалдардан көріп отырғанымыздай, аталған елдердің детективтері қызметінің құқықтық шектері оларға детективке арнайы өкілеттіктер бермей-ақ тергеу және жедел іс-қимылдарды жүзеге асыруға мүмкіндік береді, ал Қазақстан Республикасында жедел уәкіл тергеу іс-әрекеттерін тергеушінің тапсырмалары немесе оның міндеттерін жеке қаулымен жүктеу шеңберінде ғана жүргізуге тиіс.

Мысалы, егер криминалдық полиция қызметкері сотқа дейінгі тергеп-тексеру бойынша куәдан жауап алса, ол ресми түрде оның өндірісінде болмаса, нәтижесінде осындай ретпен алынған дәлелдемелерді, қылмыстық істер бойынша дәлелдеме ретінде пайдалануға жол берілмейді. Бұл жағдайда оның қызметінен тыс қызметтік өкілеттіктерінің асып кетуі орын алады.

Қолданыстағы заңнамамен азаматтардың конституциялық құқықтарын шектеуге байланысты жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізуге уәкілеттік берілген, бірақ оған жеткілікті негіздер болмаса, атап айтқанда кейінге қалдыруға жол бермейтін жағдайлар болмаса, оларды прокурордың санкциясынсыз жүргізетін криминалдық полиция қызметкері қызметінің құқықтық шегін бұзудың өзге аспектісін қарастырайық.

Бұл жағдайда прокурордың санкциясы жедел уәкілдің іс-әрекетінің заңдылығын анықтайтын фактор болып табылады, сонымен қатар оның қызметінің құқықтық шектерін қажетті дәрежеде ғана шектейді.

Криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шектерін бұзушылықтарын бағалау арнайы заңнамалық рәсімдер арқылы жүргізіледі, оларға мыналар жатады:

- сотқа дейінгі тергеп-тексеруді және жедел-іздігіру қызметін қадағалауды жүзеге асыру барысында прокурорлық тексеру;

- Соттың сот процестері барысында жедел-іздігіру іс-шараларының, жасырын тергеу әрекеттерінің ұсынылған нәтижелерін тексеруі, тиісінше криминалдық полиция органдарының тікелей қатысуымен алынған қылмыстық іс бойынша дәлелдемелерді бағалауы;

- ведомстволық қызметтік тергеу жүргізу;

- криминалдық полиция қызметкерлеріне қатысты қылмыстық қудалауды жүзеге асыру.

Тиісінше, мұндай бағалау субъектілерін бөліп қарастыруға болады – бұл сот, прокурор, қызметкерге қатысты сотқа дейінгі тергеп-тексеруді немесе қызметтік тексеруді жүзеге асыратын ішкі істер органының лауазымды адамы, сондай-ақ тергеуші немесе басқа құқық қорғау немесе арнайы қызметтің анықтаушысы.

Сонымен қатар, криминалдық полиция қызметкерлері қызметінің құқықтық шектерін бұзуды бағалаудың жоғары мамандандырылған субъектілерін де бөліп көрсету қажет. Бұған, біздің ойымызша, мемлекеттік құпиялар және құпиялылық режимін қамтамасыз ету туралы заңнама талаптарының сақталуын тексеретін Ұлттық қауіпсіздік органдарының уәкілетті қызметкерлері кіруі мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, әр түрлі сипатта болуы мүмкін қызметтің құқықтық шектерін бұзудың құқықтық салдарын тұжырымдауға тырысайық:

- құқықтық салдардың ең жұмсақ түрі ретінде тәртіптік жауапкершілікке тарту;

- жасырын іс-әрекеттер мен жедел-іздігіру іс-шараларының нәтижелерін қылмыстық-процестік заңының талаптарын бұза отырып алынған деп тану, тиісінше қылмыстық іс бойынша жиналған дәлелдемелерді жол берілмейтін деп тану;

- ақтау негіздері бойынша қылмыстық істі тоқтату не ақтау үкімін шығару;

- криминалдық полиция қызметкерінің өз өкілеттіктерін асыра пайдалануына байланысты заңнаманы бұзуы салдарынан соттың жеке қаулы шығаруы;

- криминалдық полиция қызметкерін өзінің қызметтік өкілеттігін асыра пайдаланғаны не оларды теріс пайдаланғаны, кейіннен соттағаны, сондай-ақ қылмыстық жаза тағайындағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту.

Осылайша, криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шектерін бұзудың құқықтық салдары барлық жағдайларда белгілі бір қызметкердің заң талаптарын бұзуына байланысты болады.

Құқықтық салдарлар бұзылған құқық бұзушылықтардың ауырлығы мен санаты сияқты критерийге байланысты бір-бірінен ерекшеленеді және заңды жауапкершіліктің қандай да бір түрін тудырады.

Айта кету керек, тәжірибе көрсеткендей әр түрлі елдердегі құқықтық қызметтің заңнамалық белгіленген шектері әртүрлі тәсілдермен қабылданады, оның ішінде қоғамдағы полиция қызметкерінің мәртебесіне байланысты.

Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдарында кездесетін ресми статистикада Америка Құрама Штаттарында орта есеппен бір жыл ішінде полицейлердің қолынан табельдік қаруды қолдану нәтижесінде 1 мыңнан астам адам қаза тапқанын көрсетеді.

Сонымен қатар, болжамды немесе нақты қылмыскерді бақылау үшін ату арқылы жеңу тәжірибесі бар. Мысалы, 2020 жылдың 2 маусымында дүкенде тонау туралы қоңырауға келген Калифорния штатының полиция қызметкері 22 жастағы Шон Монтеросқа қалтасындағы балғаны мылтық деп ойлау салдарынан оған бес рет оқ жаудырды.

Американдық полицейлердің қызметіндегі мұндай жағдайлар мұнымен шектелмейді. Осы фактілер бойынша жүргізілген тексерулердің 99 пайызы

полицейлердің іс-әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігі қолдап олардың пайдасына шешіледі.

Олардың іс-қимыл механизмінің себебі, біріншіден, жеке қауіпсіздіктің кез-келген басқа мүдделерден, соның ішінде қызметтік мүдделерден басымдығын жариялау, екіншіден, американдық қоғамдық колледждер мен полиция академияларындағы іс-қимыл алгоритмін Ауғанстан мен Иракта соғыс жүргізу тәжірибесі бар бұрынғы әскери оқытушылар оқытады.

Тиісінше, бұл адамдар оқу процесінде курсанттардың басына әрбір өтіп бара жатқан адам қауіп төндіруі мүмкін және полицейдің басты жауы «өзінің артықшылығына сенімділік» деген сенімді енгізе отырып, «алдымен атқан дұрыс» қағидасын басшылыққа алады. Сондықтан, аталған оқу орындарындағы практикалық сабақтардың көпшілігі атыс және дене шынықтыру жаттығуларынан, сондай-ақ атыс қаруын дереу қолдану және одан тактикалық атыс жүргізу қажеттілігімен байланысты практикалық жағдайлардан тұрады [39].

Кім біледі, бұл тәжірибе мүмкін дұрыста шығар, бірақ екінші жағынан, адамның өмірін, оның құқықтары мен бостандықтарын негізгі басымдық ретінде жариялайтын мемлекетіміздің Конституциясының негізгі ережелеріне сүйене отырып, полиция қызметкері өзінің құқықтық және қоғамдық мәртебесіне байланысты оны қоршаған кез-келген адамның өмірін сақтау үшін заңда көзделген барлық шараларды қабылдауға міндетті.

Қалай болғанда да, американдық полицейлердің шетелдік әріптестерінен ерекшелігі-оларға қауіп төндіруі мүмкін адамдарға деген адалдықтың аздығы. Қазақстандық полицейлер, әсіресе криминалдық полиция өкілдері іс жүзінде қылмыскерді тірідей алу үшін барынша күш салуда.

Кез келген жедел уәкіл, Қазақстандағы басқа полиция қызметтерінің өкілдері сияқты, артық ату, сондай-ақ оларды ұстау кезінде адамдарға атыс жарақаттарын келтіру кез келген жағдайда қызметтік тергеулер жүргізуге әкеп соғатынын, оның нәтижесі мен құқықтық салдарын ешкім болжай алмайтынын

анық түсінеді, осыған байланысты оған жеткілікті негіздерсіз атыс қаруын қолданбауды жөн көреді.

Сонымен қатар, АҚШ-та орналасқан Миннеаполисте қара нәсілді тұрғын Джордж Флойд ұсталған кезде полиция қызметкері тізесінмен тұншықтырып өлтірген кезде орын алған наразылық көз-қарастар мен акциялар, митингілер мен погромдар фактілері белгілі. Интернетте жарияланған бейнежазба көрсеткендей, болған оқиғаның куәгерлері полиция қызметкерінен ұсталған адамды тұншықтыруды тоқтатуды және оның тамыр соғуын тексеруді сұрады. Осы уақытқа дейін жерде жатқан Флойдтың өзі тұншығып жатқанын және оны өлтірмеуін өтінгенін, ал ол қозғалуды тоқтатқан кезде оны зембілге қойып, жедел жәрдем көлігімен алып кеткенін айтты.

Сонымен бірге Минесота полициясы Джордж Флойдтың полициямен өзара әрекеттесу кезінде «медициналық жазатайым оқиғадан» қайтыс болғаны туралы ресми мәлімдеме жасады және бүкіл АҚШ-та болған жаппай толқулардан кейін ғана ФБР өлім жағдайларын тергеуді бастады.

Бір жылдан кейін тергеу мен сот отырысының нәтижелері бойынша офицер Дерек Шовин абайсызда зиян келтіргені және абайсызда кісі өлтіргені үшін кінәлі деп танылды, сондай-ақ 22 жыл 6 ай бас бостандығынан айыру жазасына кесілді [40].

Жоғарыда келтірілген мысал АҚШ полициясының қандай да бір жағдайларға, басқалардың пікіріне және басқа факторларға қарамастан өзін қаншалықты сенімді және жазасыз сезінетінін көрсетеді. АҚШ полицейлері өздерінің мызғымас өзіне деген сенімділігін, басшылық пен мемлекеттің қолдауын сезінеді, осылайша олардың құқықтық және әлеуметтік мәртебесін дербес анықтайды және қажеттілікке байланысты өз қызметінің шегін түсіндіреді.

Қазақстандық полицияның құқықтық шектері шеңберінде тиімді қызметін іске асыру оны үнемі жетілдіруді талап етеді, ол кешенді және мынадай негізгі бағыттарда жүзеге асырылуға тиіс:

- материалдық-техникалық жарақтандыру деңгейін арттыру және полицейлердің қызметін одан әрі цифрландыру;

- кадрларды іріктеу және орналастыру мәселелерінде тексерілген кадр саясатын жүзеге асыру;

- қосымша жеңілдіктер, арнайы төлемдер енгізу және олардың қызметін ынталандырудың өзге де ақшалай емес құралдарын қолдану арқылы криминалдық полиция қызметкерлерін әлеуметтік қамсыздандыруды жақсарту;

- қазіргі заманғы сын мен қатерлерді, қоғамдық қатынастардың жаһандануын және ғылыми-техникалық жетістіктерді қолдануды ескере отырып, жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асырудың жаңа әдістері мен тәсілдерін әзірлеу.

- жедел уәкілдердің құқықтық мәртебесін арттыруды және жұмыстың нақты нәтижелеріне сүйене отырып, олардың қызметін бағалауды көздейтін криминалдық полиция қызметінің бағдарламалық стратегиясы мен тұжырымдамасын әзірлеу.

Дәл осы шарттарды сақтай отырып, біздің ойымызша, криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шектерін тиімді және заңнамалық негізде кеңейтуге болады.

Баяндалғанның негізінде, кіші бөлімді қорытындылай келе, мыналарды атап өту қажет:

- криминалдық полиция органдары қызметінің құқықтық шектері заңнамалық құзыреттер мен өкілеттіктерге байланысты, олардың градациясы жалпы және арнайы (тікелей және жанама) болып бөлінеді, бұл ретте олар құқық қорғау қызметінің ерекшелігін ескере отырып және қолданыстағы заңнама шеңберінде кеңейтілуі мүмкін.

- криминалдық полиция қызметкерлерінің қызметтің құқықтық шегін бұзуы заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

2.3. Криминалдық полиция органдарының қызметіндегі проблемалар және оны жетілдіру жолдары

Мүмкін, елдегі бірде-бір мемлекеттік органның ішкі істер органдары сияқты ведомстволық проблемалары жоқ шығар.

Біріншіден, бұл қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қорғау жөніндегі міндеттерді қамтамасыз ететін полиция корпусының орасан зор штабтына байланысты, екіншіден, полиция қызметінің өзі азаматтар мен қоғамның проблемаларын шешуде, оларды қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауды, өкілеттіктер шеңберінде қылмыстық қудалауды жүзеге асыруды, хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруді және басқаларды көздейтінін қарапайым адам түсінуі қажет қарапайым және жағымды деп санай алмайтын функцияларына байланысты.

Осының бәріне полицейлер өз жұмыстары туралы есеп жасау және оны беру кезінде посткеңестік кезеңнен бері криминалдық полицияның қызметін бағалаудың таяқ жүйесі түрінде ескірмеген мәңгілік проблемалардың біріне тап болып отыр. Негізінен 10 және 20 жыл бұрынғы жедел уәкілдер жұмысының негізгі көрсеткіші, әсіресе аса ауыр және ауыр қылмыстар санатына жататын қылмыстық құқық бұзушылықтардың ашылуы болып қала береді.

Бұрын болған және қазірде бар тәжірибе ауыр немесе аса ауыр санатқа жататын тіркелген қылмыстар санының өсуіне жол бермеу мақсатында, криминалдық полиция қызметкерлері оларды ашу перспективаларының, оның ішінде сотқа жолдау мүмкіншілігінің жоқтығын түсініп, оларды әдейі есепке қоймаған, мұндай талап басшылықтан түсетін болған.

«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің» статистикалық мәліметтеріне сәйкес, елімізде ағымдағы жылдың 4 айында криминалдық полиция бөлімшелерінің көмегімен 12 716 қылмыс ашылған, оның ішінде адам өлтіру 94, адам өлтіруге оқталу 26, денсаулыққа қасақана зиян келтіру 115, зорлау 72,

қарақшылық 332, тонау 332. Жалпы қызметтердің көмегімен ашылған қылмыстардың саны 31660 құраса, оның 12716 немесе 40,1% криминалдық полиция бөлімшелерінің көмегімен ашылады.

Бұл көрсеткіш 2023 жылдың қорытындысы бойынша 35 757 құраған бұл 2022 жылмен салыстырғанда 23,2% төмендеген (2022 жылы 45929 қылмыс ашылған) [41]. Криминалдық полицияның көмегімен ашылған қылмыстар санының 2022 жылы 2023 жылмен салыстырғанда едәуір көптігі қаңтар оқиғасынан кейінгі атқарылған жұмыстармен негізделеді.

Бір жағынан, ашылмаған аса ауыр қылмыс, күнделікті жаргонда «висяк» - бұл қылмысты кез-келген жолмен ашуға ұмтылған кезде криминалдық полиция қызметкерлері үшін белгілі бір ынталандыру түрі, аумақтық полиция бөлімшелерінің басшылығы оны ашуға барлық қолда бар күштер мен құралдарды қолдана отырып, бүкіл жеке құрамды бағыттайды. Бұл тәжірибе ақталды ма? Иә да және жоқта.

Біріншіден, полицейлер мұндай жағдайларда әрдайым ашылмаған қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің үлкен дәрежесін басшылыққа алады, тиісінше оған басымдық береді.

Екіншіден, кезекші тәулікте аса қауіпті қылмысты ашпау, мысалы, жас жігітті өлтіру, теріс қоғамдық резонанс тудыруы және халық арасында әлеуметтік шиеленісу сияқты жағымсыз салдарларды тудыруы мүмкін.

Әрине, мұндай тәжірибенің онша маңызды емес қылмыстық құқық бұзушылықтарға аз көңіл бөлу түріндегі жағымсыз жағы да бар, бұл көбінесе дәлелдемелердің жоғалуына әкеледі және ыстық іздер арқылы ашу мүмкіндігін жояды. Бұл мәселеде дұрыс сақтық, жұмысты дұрыс жоспарлау, жұмыс жүктемесін дәлелді бөлу және қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мәселелерінде тактикалық басымдықтарды таңдау өте маңызды рөл атқарады.

Бүгінгі таңда ішкі істер органдарын цифрландыру мәселелері дамудың жаңа кезеңіне ие болды, оған мемлекет Басшысының тапсырмасы бойынша

2021 жылы енгізілген «Қазақстандық полицияның сервистік моделі» ықпал етті.

Әрине, бірқатар цифрлық технологиялар криминалдық полицияның қызметіне енгізілді, бұл қажетті ақпаратты іздеу процестерін едәуір жеңілдетеді, сонымен бірге тәжірибе көрсеткендей, қарапайым жедел қызметкерлер, әсіресе жасырын форматта жұмыс істейтіндер, ведомстволық ғимараттар мен стационарлық бекеттерден тыс жерде қажетті ақпаратты жедел іздеуде қиындықтарға тап болады.

Бұл мәселені бір жағынан шешу бізге Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің ақпараттық базаларынан, мекенжай қызметтерінен, қажетті объектілерді көрсететін навигациялық картадан, (2GIS қосымшасының үлгісі бойынша) және т. б. жұмыс ақпаратын іздеу мүмкіндігін біріктіретін мамандандырылған мобильді қосымшаны әзірлеуде көрінеді.

Бұл ретте қол жеткізу қауіпсіздігін бетті сканерлеу арқылы саусақ іздерін тану немесе Face ID бағдарламалары қамтамасыз етеді.

Бұл ұсыныс жедел уәкілдердің криминалдық полиция қызметкерлерінің жұмысын едәуір жеңілдетеді және олардың жедел мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді деп санаймыз.

Киберқылмыстылық және соған байланысты ұялы телефон құралдары мен интернет-ресурстардағы алаяқтықтың өсуі барған сайын қарқын алуда. Мұның бәрі криминалдық полицияның жұмысына тікелей әсер етеді.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда қылмыстың осы түрлерімен күресу әдістері де жетілдіріліп жатқанын атап өткен жөн. Мысалы, 2023 жылы ІІМ күшімен Украинаның Ұлттық полициясымен өзара іс – қимыл жасай отырып, операторлары тек Қазақстан азаматтарына қатысты алаяқтық әрекеттер жасауға маманданған ірі Call-орталық әшкереленді. Бұл ретте 40 күдікті ұсталды, көптеген компьютерлік және арнайы техника тәркіленді.

Қазақстандық полицейлер үшін үлкен қиындық біздің мемлекетімізден тыс жерде зиянкестердің болуы ғана емес, олардың бұрын белгісіз түрдегі және

құрылымдағы хакерлік бағдарламаларды пайдалануы болды, бұл қылмыскерлердің нақты орналасқан жерін анықтауда белгілі бір қиындықтар туғызды. Сонымен қатар, ІІМ басшылығы киберқылмыстарды ашу саласында жаңа ақпаратты, құралдар мен әдістерді үнемі іздеу, сондай-ақ осы процестерге тартылған полиция қызметкерлерінің білімін үнемі жетілдіру қажет екенін атап өтті [42].

Тағы бір мысал, қазіргі уақытта телефон алаяқтық жағдайлары жиілеп кетті, онда қылмыскерлер өздерін ұялы байланыс операторлары ретінде таныстыра отырып, азаматтарға өздері пайдаланатын SIM-карталардың мерзімін ұзарту қажеттілігі туралы хабарлайды, содан кейін абонентке олардың телефонына келетін sms-хабарламадан кодты айту қажет екенін түсіндіреді.

Жәбірленушілер коды бар СМС-хабарлама алады, оны алаяқтарға хабарлайды, осылайша басқа ұялы байланыс құрылғыларынан өздерінің банктік қосымшаларына қашықтан қол жеткізуге мүмкіндік береді. Осыдан кейін қылмыскерлер азаматтың атына әртүрлі мөлшерде несие рәсімдейді немесе олардың банктік шотынан ақша қаражатын жымқырады.

Бұл бөлімде халық арасында жүйелі профилактикалық түсіндіру жұмыстары, сондай-ақ клиенттердің дербес деректерін қорғаудың жаңа банктік өнімдерін әзірлеу және енгізу қажет.

Осыған байланысты киберқылмыспен және интернет-алаяқтықпен күреске маманданған криминалдық полиция бөлімшелері кадрларының кәсіби деңгейін арттыруға назар аудару қажет деп есептейміз, ол үшін біз криминалдық полицияның жұмыс істеп тұрған қызметкерлерінің біліктілігін арттырудың тиісті курстарын әзірлеу керек деп ойлаймыз. Сонымен қоса, криминалдық полиция қызметкерлерінің әрдайым қасында жүретін жадынама әзірлеп, оны толықтырып отыру қажет.

Аталған курстардың мазмұны «ұялы байланыс абоненттерінің орналасқан жерін анықтау үшін арнайы техникалық құралдарды пайдалану», «интернет-алаяқтықтарды ашу ерекшелігі», «киберқылмыстың алдын алуды жүзеге асыру

кезінде Халықпен жұмыс істеудің психологиялық аспектілері» және т. б. тақырыптары бар оқу модульдерімен толтырылуы тиіс.

Оқытушылар ретінде банк құрылымдарының, әсіресе ақпараттық қауіпсіздік бөлімшелерінің, ірі IT-компаниялардың жетекші қызметкерлерінің, мамандандырылған бағдарламалық қорғау технологияларын әзірлеуде және провайдерлермен жұмыс істеуде тәжірибесі бар Қазақстан Республикасы Цифрлық даму министрлігінде жұмыс істеп жүрген қызметкерлерін тарту қажет.

Мамандандыққа машықтану кезінде Қазақстандық полицейлердің кәсіби деңгейін арттыру өзінің оң жемісін бере алады, өйткені осылайша өте маңызды әлеуметтік мәселелерді шешуде күш-жігердің шоғырлануы қамтамасыз етілетін болады, ал дайындалған қызметкерлер алған білімдерін тікелей практикада пайдаланатын болады.

Криминалдық полиция қызметкерлерінің кәсіби деңгейін жетілдірудің келесі маңызды бағыты халықаралық тәжірибе алу болып табылады.

Жыл сайын мемлекет қызметкерлерді шетелдік полиция оқу орындарына іссапарға жіберу үшін миллиондаған қаражат бөледі. Ешкімге құпия емес, ол көбінесе халықаралық тәжірибені игеру және аталғандармен танысу, алмасу үшін басшы құрам немесе ПМ орталық аппаратының қызметкерлері қатарындағы адамдар іссапарға жіберіледі. Шын мәнінде, олардың іссапарларынан ерекше тиімді қайтарым жоқ.

Бұл мәселеде үміткерлердің барлық моральдық-іскерлік қасиеттерін зерттеуге ерекше мұқият және тиянақты болу керек. Олар:

Біріншіден, жұмыста ең жоғары көрсеткіштері бар қызметкерлерге басымдық бере отырып, қатаң принциптілік таныту.

Екіншіден, қызметкерлерді іссапарға жіберу мәселелерін ешкімнің мүдделеріне лоббизм жасауға жол бермей, тек қана комиссиялық форматта қарау, бұл ретте қызметкерлерді шетелге оқу және тәжірибе алмасу үшін

іссапарға жіберуге үміткер бөлімшелердің барлық жеке құрамы үшін ашық қолжетімділік форматында комиссия отырыстарын өткізу.

Үшіншіден, іссапарлар туралы ресми есептермен шектелмей, үйренген тәжірибе мен практиканың барлық бөлшектерін баяндауды және егжей-тегжейлі жариялауды, оны енгізу және қолдану мүмкіндігін қарастыруды талап ету.

Әрине, криминалдық полиция қызметкерлерінің психоэмоционалды күйіп қалу факторының болуы ешкімге құпия емес. Құқық қорғау және арнайы қызметтердің барлық қызметкерлері үнемі стресс пен психологиялық қысымға ұшырайтыны белгілі.

Сонымен қатар, қылмыстық контингентпен, қоғамға жат өмір салтын жүргізетін адамдармен үнемі байланыста болу, антисанитариялық жағдайлары бар жерлерде: қонақ үйлерге, жезөкшелер үй-жайларында және келу жағымсыз әсер қалдыратын өзге де үй-жайларда қызмет борышы бойынша болу қажеттілігінен көрінетін жедел уәкілдер қызметінің ерекшелігі олардың психологиялық жағдайына жақсы әсер етпейді.

Бұл ретте, жедел қызметкерлердің өміріне тұрақты қауіп-қатермен байланысты және қылмыскерлерді, оның ішінде қарулы адамдарды қудалаумен, оларды ұстап алумен және айдауылмен алып жүрумен байланысты қызметі криминалдық полиция қызметкерлерінің психологиялық тұрақтылығына ерекше талаптар қоятынын ескеру қажет.

Осыған байланысты, жедел уәкіл өз қызметін жүзеге асыратын жергілікті жердің жағдайына қарамастан, құқық қорғау қызметінің арнаулы еңбек сіңірген жылдарын есептеу үшін криминалдық полицияның жедел қызметкерлері лауазымында болу мерзімін бір жарым күн есебінен есептеу мәселесін қарауға болады деп санаймыз.

Бұдан басқа, облыс орталықтарынан едәуір қашықтықта орналасқан шалғайдағы ауылдық өңірлерде криминалдық полиция кадрларын жасақтау мәселесі бар. Осындай проблемалар Ұлытау облысы, Қарағанды облысы,

Қостанай облысы (Торғай өңірі) сияқты өңірлерде және басқа да бірқатар өңірлерде орын алуда.

Бұл тұрғыда қажетті әлеуметтік инфрақұрылымның толық көлемде болмауы, ведомстволық тұрғын үйдің жетіспеушілігі, Денсаулық сақтау және білім беру мекемелерінің әлсіз деңгейі және т.б. маңызды рөл атқарады, соның салдарынан 3 жылға дейінгі жұмыс өтілі бар жас мамандардың көпшілігі әлеуметтік-экономикалық жағынан неғұрлым қолайлы басқа өңірлерге, сондай-ақ қалаларға ауысуға тырысады.

Бұл мәселенің шешімі бізге құқық қорғау қызметтерінің қызметкерлері үшін ауылдық мектеп мекемелерінің мұғалімдеріне төленетін қосымша ақыға ұқсас арнайы ауылдық қосымша ақыларды тағайындау мүмкіндігін қарастыруда көрінеді.

Сонымен қатар, бұл мәселеге де салмақты қарау керек. Ауылдық жерлер санатына жататын елді мекендер де бар, олар ірі қалалардан біршама қашықтықта орналасқан және көбінесе олармен шектеседі, мұнда жеке құрам көбінесе жедел-қызметтік қызметті жүзеге асырады, бірақ қызметкерлердің көпшілігі жақын қалада тұрады.

Сонымен қатар, арнайы қосымша ақыларды тағайындау кезінде, мысалы, 100 немесе 200 километрден астам қашықтықта ірі қалалардан қашықтығы мен қашықтығының өлшемін белгілеу керек.

«Полицияның сервистік моделін» іске асыру және оны одан әрі жетілдіру жөнінде шаралар қабылдау мәселесіне қайта оралайық.

Біздің мемлекетіміздің Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2023 жылғы маусымда ІІМ алқасының кеңейтілген отырысында атап өткендей, «...жинаған қарқынды ешбір жағдайда бәсеңдетуге болмайды. Біз пилоттық жобасы аясында қол жеткізілген нәтижелермен шектелмеуіміз керек» [43].

Бұл жұмыстың басты назары халықпен ашық жұмыс және жұртшылықпен өзара іс-қимылды жүзеге асыратын учаскелік полиция қызметтерінің иығына түсетіні түсінікті, елді мекендердің аумақтарын

бейнебақылау камераларымен, полиция нарядын дабыл қағу түймелерімен қамтуды кеңейтуден, сондай-ақ профилактикалық іс-шараларда цифрлық технологияларды қолданудан үлкен оң нәтиже байқалады.

Сонымен қатар, криминалдық полиция қызметкерлерінің осы бағыттағы өкілеттіктерін іске асыру халықтың барлық топтарының өкілдерінен жедел ақпарат алуды барынша қамту форматында жүзеге асырылуы тиіс.

Мысалы, жалпы білім беретін мектептерге ювеналды полиция инспекторлары бекітілген, ақпарат жинау және криминогендік жағдайды талдауды осы қызметкерлер жалпы профилактикалық жұмыс пен қажетті статистикалық есептерді жүргізуден басқа, қолда бар өкілеттіктер шеңберінде жүзеге асырады.

Әрине, олар өз қызметін криминалдық полиция бөлімшелерімен өзара әрекеттесе отырып жүзеге асырады, сонымен бірге іс жүзінде мұндай өзара әрекеттесу деңгейі әртүрлі факторларға, соның ішінде ювеналды полицияның учаскелік инспекторларының жеке қасиеттеріне байланысты екенін түсіну керек.

Сондықтан, біздің зерттеудің алдыңғы бөлімдерінде біз криминалдық полиция қызметінің профилактикалық компонентін күшейту туралы айтқанымызды ескере отырып, тиісті тұжырымдар жасап, оның назарын осы деңгейде жедел ақпарат іздеуге аудару қажет.

Біз базарлар, сауда-саттық орындар, ойын-сауық орындары сияқты қоғамдық орындар жедел уәкілдер үшін үлкен және маңызды жедел қызығушылық тудыратындығымен келісеміз, бірақ сонымен бірге олар өз қызметінде стандартты үлгілерді ғана емес, ескірген стереотиптерден алшақтау керек, тек әлеуметтік-психологиялық факторлардың болуына байланысты қазіргі қылмыскердің портретінің негіздері көбінесе мектеп жасында қаланады.

Біздің ойымызша, жедел уәкілдер жұмысының аймақтық-пәндік принципіне ерекше назар аудару қажет. Мысалы, қаланың немесе кенттің жұмыс істейтін халқының едәуір немесе негізгі бөлігі жұмыс істейтін өндірістік

кәсіпорының ұжымдарында, зауыттарда, фабрикаларда және т. б. ақпарат іздеу және оны талдау үшін өте тиімді мүмкіндіктер бар.

Криминалдық полицияның сервистік қызмет мүмкіндігінің тағы бір аспектісі азаматтарға ішкі істер органдарын дайындалып жатқан не жасалған қылмыстар туралы хабардар етудің қажеттілігі мен міндеттілігін түсінуге үйрету мәселелерінде халықпен алдын ала жұмыс істеу болып табылады.

Егер алдыңғы бөлімдерде Біз сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлаған азаматтарды көтермелеумен ұқсастығы бойынша жалпы қылмыстық қылмыстар жасалған жағдайлар туралы хабардар ету фактілері бойынша азаматтарды материалдық көтермелеу мәселесін қарастыру қажеттігі туралы айтқан болсақ, онда бұл жерде көтермелеудің монетарлық емес құралдары туралы көбірек айтылады. Мысалы, аумақтық ішкі істер органы басшылығының оқушыға ІІМ ведомстволық оқу орындарына түсу кезінде артықшылық алуға құқық беретін грамота беруі және сол сияқты басқада көтермелеулер.

Ықтимал сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін және қандай да бір теріс қылықтарды болдырмау үшін көтермелеудің осындай түрлерін дәлелді жазбаша негіздемені тексергеннен кейін практикаға енгізу және ведомстволық комиссиялардың отырыстарында көтермелеу туралы тиісті ұсыныстарды жұртшылық өкілдерін шақыра отырып қарау.

КСРО милиция органдарының тарихынан бұрын атап өткендей, өз бастауын алып, көтеріліп келе жатқан Қазақстандық полиция органдарының тарихы қылмыстың алдын алуға, қылмыстарды ыстық ізімен ашуға, сондай-ақ қылмыскерлерді іздестіру мен ұстауға жұртшылықтың белсенді қатысуының көптеген жағдайларын біледі.

КСРО кезінде жұмыс істеген жұмысшы жастар, белсенділер, комсомолдар қатарынан құрылған ерікті халықтық жасақтар бұл жерде маңызды рөл атқарды.

2022 жылғы қаңтардағы оқиғалардан кейін белгілі бір кезең ішінде Қазақстанда өз еркімен өзінің белсенді азаматтық ұстанымын көрсеткен азаматтар қатарынан патрульдер жұмыс істегені белгілі.

Осылайша, Қазақстандық полицияның сервистік моделін іске асыру шеңберінде полиция қызметкерінің не Ұлттық ұлан әскери қызметшісінің басшылығымен азаматтық тұлғалардың көшелерді патрульдеу тәжірибесіне қайта оралу ұсынылады.

Кез-келген мемлекеттік реформаны жүзеге асыруда кері байланыс маңызды екенін түсіну керек. Иә, мемлекет ІІМ мен оның қызметкерлері атынан халыққа өз қызметтерін іске асыру тетіктерін жеңілдету үшін бәрін жасайды, бірақ қоғамнан да өз кезегінде белгілі бір қайтарым болуы керек. Мәселе мынада, полицияның, оның ішінде қылмыстық әрекеттердің көмегімен қылмыстың тиімді алдын алу мәселелері шешілмейді.

Мұнда кешенді тәсіл, жергілікті атқарушы билік органдарының, ірі қала құраушы кәсіпорындар мен агроөнеркәсіптік сала субъектілерінің, әлеуметтік сала мекемелерінің, оның ішінде білім беру және денсаулық сақтау мекемелерінің, үкіметтік емес ұйымдардың мүмкіндіктерін тарту қажет. Ешкім әлеуметтік мәселелер мен қылмыстың себептерін шешуден аулақ болмауы керек, барлығы ортақ іске үлес қосуы керек.

Сондықтан мемлекет құқықтық саясат тұжырымдамалары, құқық бұзушылықтардың алдын алу жоспарлары, профилактикалық іс-шараларды орындау бойынша жол карталары түріндегі осындай маңызды стратегиялық құжаттарды әзірлейді және енгізеді.

Ондай құжаттарды қайта-қайта айтуға болады, мәселе тек басқа да, барлық алдын алу субъектілері осы бағдарламалық құжаттарды тиісінше орындауда.

Өкінішке орай, осы уақытқа дейін қылмыстық құқық бұзушылықтарды есепке алу мен тіркеуден, оның ішінде криминалдық полиция қызметкерлері

тарапынан жасыру фактілері және соған байланысты құқықтық салдарлар ескірген жоқ.

Өз қауіпсіздігін сақтау мәселелері де өзектілігін жоғалтпайды. Ішкі істер органдарында жүйелі сыбайлас жемқорлықтың болуы туралы айтпағанда, оның деңгейі 2023 жылы біршама төмендегеніне қарамастан, өзге де мемлекеттік органдар мен ұйымдардың қызметі аясында көшбасшы болып қала береді. Қызметкерлердің өзге де құқық бұзушылықтар жасауы, оның ішінде жалпы қылмыстық сипаттағы құқық бұзушылықтар жасау мәселелерінде де проблемалар бар [44].

Мысалы, ағымдағы жылдың сәуір айында ҚР ҚК 120-бабы 2-бөлігінің 5-тармағы бойынша Талдықорған полициясының бұрынғы бастығы К. 11 жылға бас бостандығынан айырылды [45]. Көбінесе полиция қызметкерлері, оның ішінде криминалдық полиция қызметкерлері жол-көлік оқиғалары фактілері бойынша сотталады.

Бұл тұрғыда жедел уәкілдердің, әсіресе қызмет өтілі 3 жылға дейінгі қызметкерлердің қызметінде туындайтын белгілі бір азғырулар ерекше қауіп тудырады, олар қызметтің ерекшелігі бойынша күдікті адаммен бірінші болып байланысқа түседі. Ұсталған құқық бұзушылар жауапкершіліктен құтылу не қылмыстық құқық бұзушылықтардың дәлелдерін жасыру мақсатында оларға материалдық сыйақы, оның ішінде ақша немесе өзге де құндылықтар түрінде ұсына алады.

Осыған орай, қылмыстық іс-әрекетке халықтың жаңа және жаңа топтары тартылған кезде полицияның өзін қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселесі туындайтыны туралы өте өзекті ескерту бар [46].

Шынында да, халық санының көбеюі полиция қызметкерлерінің санын көбейту қажеттілігін тудырады, сәйкесінше, үлкен штат болған жағдайда, мысалы, ірі қалаларда жедел қызметкерлердің қызметін бақылауды жоғалту, сондай-ақ аға тәлімгерлердің дұрыс жұмыс істемеуі, көбінесе формализмге байланысты болуы мүмкін.

Мұнда таяқтың екі ұшы бар, қызметкерлердің шағын құрамына байланысты аздығы күрделі мәселелер тудыруы мүмкін.

Күні бұрын 2023 жылдың қазан айында бұқаралық ақпарат құралдарында Қазақстанда жан басына шаққандағы полицейлердің едәуір санына қарамастан қылмыс деңгейі төмендемеген және криминогендік ахуал жақсарғаны жөнінде Ішкі істер министрлігінің атына сын айтылды.

Сонымен қатар, ІІМ басшылығы атап өткендей, бірнеше жыл бұрын полицияның кадрлық құрамының жалпы саны бірқатар басқа елдердің көрсеткішінен асып түсті. ІІМ - де жүргізілген кадрлық реформаларға байланысты бірқатар функциялар мен өкілеттіктер өзге мемлекеттік органдар мен ұйымдардың құзыретіне, оның ішінде бәсекелестік ортаға берілді, мысалы, көлік құралдарын жүргізу құқығына емтихан тапсыру, бірқатар объектілерді күзету және т.б.

Нәтижесінде, бүгінгі таңда 100 мың тұрғынға шаққандағы көрсеткіш 380 полицейді құрайды, бұл орта еуропалық деңгейден төмен, сондықтан Қазақстан Республикасында құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету күштері шамадан тыс кеңейген деп айтуға болмайды [47]. Сонымен қатар, біздің еліміздің халқы 2002 жылдан бастап 14 851 100 адамнан бүгінгі күнге дейін 20 миллионнан асатын санға дейін тұрақты өсу қарқынымен ерекшеленетінін ескеру қажет [48].

Ішкі істер министрлігінің қажетсіз ерекше функцияларынан құтылу өте уақтылы болды және күш-жігерді негізгі жедел-қызметтік міндеттерді шешуге шоғырландыруға мүмкіндік берді деп санаймыз.

Криминалдық полиция бөлімшелерінің техникалық жабдықталуына қатысты. Бұрын айтылған қылмыстық ортаны цифрландыру, интернет-алаяқтықты дамыту, қылмыскерлердің озық ақпараттық технологияларды пайдалануы мәселелерін ескере отырып, қызметкерлерді бейінді оқытудан басқа, криминалдық полиция бөлімшелерін қажетті техникалық құралдармен толыққанды жарақтандыру және оны тұрақты жаңарту бойынша жүйелі жұмыс қажет.

Бұл мәселеде жедел-іздістіру қызметінде дәстүрлі іздістіру технологиялары арнайы жедел-іздістіру іс-шараларының нәтижелілігін қамтамасыз ету үшін техникалық құралдар жүйелерін пайдалану, байланыстың техникалық арналарынан ақпаратты алу, олардың жазбаларындағы ақпаратты кейіннен талдау мақсатында телефон келіссөздерін тыңдау, құралдарды пайдалану сияқты жедел-техникалық іс-шараларға, телефон трафигін талдау, оның ішінде базалық станцияларға байланыстыруды көздейтін талдау, автоматтандырылған ақпараттық ресурстарға жүгіну және т.б. көбірек жол беретінін түсіну маңызды, оны шетелдік әріптестер де атап көрсетеді [49].

Ғылыми-техникалық прогресс бір орында тұрмайтынын түсіну маңызды, ал қылмыс оның жетістіктерін қылмыстық мақсатта көбірек пайдаланады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, криминалдық полиция органдарының негізгі заманауи мәселелеріне мыналарды жатқызуға болады:

- криминалдық полиция бөлімшелерінің қызметін қылмыстарды ашудың статистикалық көрсеткіштерінен бас тарта отырып, нақты өлшенетін нәтижелерге сүйене олардың жұмысын бағалау жағына қарай қайта қарау қажеттілігі;

- криминалдық полиция қызметкерлерінің қызметін цифрландыру дәрежесін олардың күнделікті қызметіне қажетті ақпараттық жүйелердің барлық жиынтығын біріктіретін бірыңғай мобильді қосымшаны әзірлеу және олардың дербес смартфондарына орнату арқылы арттыру;

- ақпарат жинаудың жаңа әдістерін үнемі іздеу, оны қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу саласында талдау және сәйкесінше криминалдық полиция қызметкерлерінің кәсіби деңгейін үнемі және жүйелі түрде арттыру қажеттілігі.

- криминалдық полиция қызметкерлерін әлеуметтік қорғаудың қосымша шаралары бойынша олардың жеңілдетілген қызмет өтілін есептеуді, сондай-ақ шалғайдағы ауылдық жерлерде өз функцияларын орындайтын қызметкерлерге

арнайы қосымша ақылар тағайындау мен төлеуді заңнамалық қарау арқылы шаралар қабылдау;

- халықаралық тәжірибені зерделеу үшін полиция қызметкерлерін, оның ішінде криминалдық полиция қызметкерлерін шетелдік білім беру ұйымдарына, өзге де ғылыми ұйымдарға, сондай-ақ құқық қорғау органдарына жіберудің қолданыстағы практикасын қайта қарау;

- қазақстандық қоғамның қажеттіліктеріне қатысты криминалдық полиция органдары қызметінің ерекшелігін ескере отырып, қазақстандық полицияның сервистік моделін одан әрі белсенді іске асыру, сондай-ақ қылмыскерлерді іздеуге және әшкерелеуге, дәлелдемелер жинауға, жасалған және дайындалып жатқан қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы хабардар етуге және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етудің өзге де шараларына белсенді ықпал ететін азаматтарды ынталандырулардың ақшалай және монетарлық емес шараларын қабылдау.

Соңғы айтылғанның негізінде, ІІМ қаралып отырған саланы құқықтық реттеу құқығын айқындайтын норманы қабылдау қажет.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңына мынадай мазмұндағы толықтыру енгізу ұсынылады:

- 7-бап 11-3) тармақпен:

«Құқық бұзушылық профилактикасы мәселелері бойынша азаматтармен және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасайды, оларды көтермелеу түрлері мен тәртібін айқындайды».

- 7-бап 6-1) тармақпен:

«Қылмыстық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе қылмысқа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) азаматтарға көтермелеу қағидаларын бекіту».

ҚОРЫТЫНДЫ

Құқық қорғау органдарының алдында қылмыспен күресте ортақ міндеттер тұр. Оның табысты болуы көбінесе олардың бірлескен іс-әрекеттерінің әрбір қылмысты тергеудегі тиімділігіне байланысты. Алайда,

өзара іс-қимылдың қажеттілігі, оның мазмұны мен нысандары нақты істер бойынша тергеудің белгілі бір сәтінде қалыптасып жатқан ағымдағы жағдаймен және тұтастай алғанда істің мән-жайларымен анықталады.

Алдын ала тергеу және анықтау органдарының, криминалдық полициямен өзара іс-қимылы қылмыстық істерді тергеу сапасын арттыру, алдағы және жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды тез және толық ашуды қамтамасыз ету, олардың алдын алу мақсатында жүзеге асырылады. Бір сөзбен айтқанда, тергеуші мен ішкі істер органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының жедел аппаратында бар құралдар мен әдістердің кешенді жиынтығы қылмыспен мақсатты және тиімді күресуге және құқық қорғау органдарына заңмен жүктелген міндеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Тиісті түрде ұйымдастырылған өзара іс-қимылдың тиімділігі іс жүзінде күрделі қылмыстық істерді тергеудің кең тәжірибесімен расталады. Тиімді өзара іс-қимылды ұйымдастыру құқық қорғау органдарының қылмыспен күресетін практикалық қызметіндегі маңызды мәселелердің бірі екені кездейсоқ емес.

Құқық қорғау органдарының алдында қылмыспен күресте ортақ міндеттер тұр. Оның табысты болуы көбінесе олардың бірлескен іс-әрекеттерінің әрбір қылмысты тергеудегі тиімділігіне байланысты. Алайда, өзара іс-қимылдың қажеттілігі, оның мазмұны мен нысандары нақты істер бойынша тергеудің белгілі бір сәтінде қалыптасып жатқан ағымдағы жағдаймен және тұтастай алғанда істің мән-жайларымен анықталады.

Алдын ала тергеу және анықтау органдарының өзара іс-қимылы қылмыстық істерді тергеу сапасын арттыру, алдағы және жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды тез және толық ашуды қамтамасыз ету, олардың алдын алу мақсатында жүзеге асырылады. Бір сөзбен айтқанда, тергеуші мен ішкі істер органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының жедел аппаратында бар құралдар мен әдістердің кешенді

жиынтығы қылмыспен мақсатты және тиімді күресуге және құқық қорғау органдарына заңмен жүктелген міндеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, ұсынылған диссертациялық зерттеуде Қазақстан Республикасындағы ІІМ криминалдық полициясының тарихына шолу жасалып, оның қазіргі түсінігі мен рөлі сипатталды, криминалдық полиция жұмысын ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі зерделенді, криминалдық полиция қызметкерінің құқықтық мәртебесі қарастырылып, қарастырылып отырған орган қызметінің құқықтық шектері зерттеліп криминалдық полиция органдарының қызметіндегі проблемалар және оны жетілдіру жолдары жөнінде келесідей ұсыныстар енгізілді.

- 2024 жылғы 22 қаңтарда Мемлекет басшысы Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысын өткізу барысын «бүгінгі таңда қылмыстың алдын алу жүйесі тиімсіз және түбегейлі жаңартуды қажет етеді» деген талабына сәйкес «Ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықтың (интернет алаяқтық) алдын алу жұмыстары бойынша» авторлық әдістемелік ұсынымдар жобасы.

- Құқық бұзушылықтың алдын алуға немесе ашуға қандайда бір көмектесетін тұлғаларды көтермелеу (ақшалай сыйақы) жүйесін құқықтық институт ретінде бекіту керек.

Сол себепті Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің құзіретіне қарастырылып отырған институтты, құқықтық реттеу жөніндегі нормативтік құқықтық акті айқындау функциясы көзделуі тиіс.

Ол үшін, Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңына мынадай мазмұндағы 7-бап 11-3) тармақпен толықтыру енгізу ұсынылады:

«Құқық бұзушылық профилактикасы мәселелері бойынша азаматтармен және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасайды, оларды көтермелеу түрлері мен тәртібін айқындайды».

- Сонымен қоса, Қазақстан заңнамасында қылмыстық алдын алу және ашуға ынталандыру институты мен жәрдемақы төлемдерінің мөлшерін реттейтін бірыңғай нормативтік құжат жоқ. Көтермелеу жүйесі туралы айту әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде кездеседі. Мәселен, Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) Төрағасы 2023 жылғы 29 тамыздағы № 270 бұйрығымен бекітілген «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) адамдарды көтермелеу қағидалары».

Осыған орай, қылмыстық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе қылмысқа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) адамдарды көтермелеу қағидаларын әзірлеп бекіту қажет.

Ол үшін, Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңына мынадай мазмұндағы 7-бап 6-1) тармақпен толықтыру енгізу ұсынылады:

«Қылмыстық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе қылмысқа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін (көрсеткен) азаматтарға көтермелеу қағидаларын бекіту».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

1. «Ішкі істер департаментінің Қриминалдық полиция басқармасы туралы үлгілік ереже» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 29 шілдедегі № 478 бұйрығына 27-қосымшасы. [Электронды ресурс] // online.zakon.kz сайты – Қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31604516 (жүгінген күні: 23.02.2024).

2. Мемлекет басшысы Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысын өткізді. 2024 жылғы 22 қаңтар. [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты – Қол жеткізу режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-ishki-ister-ministriginin-keneytilgen-alka-otyrysyn-otkizdi-2205255> (жүгінген күні 23.02.2024).

3. М.А. Сарсембаев. Казахское ханство как суверенное государство средневековой эпохи. / – Астана. – 2015. – 331 с.

4. Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 880 б. ISBN 9965-893-73-Х.

5. Л.Н. Боде, М.Г. Пинигин, Ф.Р. Усманова. История органов внутренних дел / – Тюмень. 2004. – С. 54-95.

6. Декрет СНК о Советской рабоче-крестьянской милиции [Электронды ресурс] // Электронная библиотека исторических документов – Қол жеткізу режимі: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/15532-3-aprelya-dekret-snk-o-sovetskoj-raboche-krestyan-locale-nil-skoj-militsii> (жүгінген күні 23.02.2024).

7. Д. М. Жакупова. Понятие и история возникновения народных дружин и общественных объединений правоохранительной направленности // Журнал. История правопорядка. Юридическое наследие России –№3(14). –2017. – С. 97-106.

8. «Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация жөнінде» Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-ХІІ Қаулысы. [Электронды ресурс] //«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-

құқықтық жүйесі – Қол жеткізу режимі:
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/B900001700> (жүгінген күні 23.02.2024).

9. Закон СССР от 6 марта 1991 г. N 2001-I «О советской милиции» [Электронды ресурс] // Правовые материалы на вес золото интернет порталы – Қол жеткізу режимі: <https://base.garant.ru/6336530/> (жүгінген күні 23.02.2024).

10. Н.А.Биекенов. Конституционно-правовые основы организации и деятельности полиции Республики Казахстан // автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Алматы. – 2009. – 28 с.

11. «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі – Қол жеткізу режимі:
https://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/U950002707_/16.07.2001 (жүгінген күні 23.02.2024).

12. «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000199#z77> (жүгінген күні 23.02.2024).

13. Мемлекет басшысы Қазақстан полициясының 30 жылдығына арналған салтанатты жиынға қатысты [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты – Қол жеткізу режимі:
<https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kazakstan-policiyasynyn-30-zhyldygyna-arnalghan-saltanatty-zhiynga-katysty-2355123> (жүгінген күні 23.02.2024).

14. «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 21 сәуірдегі № 313 Қаулысы [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі

– Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000313_ (жүгінген күні 23.02.2024).

15. Криминалдық полиция [Электронды ресурс] // GOV.KZ мемлекеттік органдар ресми сайты – Қол жеткізу режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/article/details/239?lang=kk> (жүгінген күні 23.02.2024).

16. «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі – Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000_ (жүгінген күні 23.02.2024).

17. МВД Казахстана уточнило число погибших силовиков при беспорядках [Электронды ресурс] // Известияiz – Қол жеткізу режимі: <https://iz.ru/1274478/2022-01-09/mvd-kazakhstan-soobshchilo-o-gibeli-16-silovikov-pri-besporiadkakh> (жүгінген күні 23.02.2024).

18. Интерпол. (2021). «Международное полицейское сотрудничество и борьба с трансграничной преступностью» // Журнал международной полиции, – № 2 – 2021.

19. Полиция зарубежных государств: структура, функции, финансирование [Текст] / Б. М. Нургалиев, А. К. Кусаинова. - Новое изд. - Караганда : Болашақ баспа, 2015. - 171 с.

20. Home Office [Электронды ресурс] // GOV.UK ресми сайты – Қол жеткізу режимі: <https://www.gov.uk/government/organisations/home-office/about> (жүгінген күні 23.02.2024).

21. Г.Файкс. Полиция возвращается. Из истории уголовной полиции ФРГ/ Юрид.литература. – 1983. – 60 с.

22. POLIZEI: Федеральное управление уголовной полиции [Электронды ресурс] // Официальный портал немецкой полиции – Қол жеткізу режимі:

https://www.polizei.de/Polizei/DE/Home/home_node.html (жүгінген күні 23.02.2024).

23. Королевская канадская конная полиция [Электронды ресурс] // Официальный портал Королевской канадской конной полиции – Қол жеткізу режимі: <https://rcmp.ca/en/federal-policing> (жүгінген күні 23.02.2024).

24. Типы правоохранительных органов [Электронды ресурс] // Go Law Enforcement – Қол жеткізу режимі: <https://golawenforcement.com/law-enforcement-agencies/> (жүгінген күні 23.02.2024).

25. The Swedish Police [Электронды ресурс] // polisen сайты – Қол жеткізу режимі: <https://polisen.se/en/the-swedish-police/> (жүгінген күні 23.02.2024 жыл).

26. POLIISI Police Of Finland [Электронды ресурс] // poliisi сайты – Қол жеткізу режимі: <https://poliisi.fi/en/frontpage> (жүгінген күні 23.02.2024 жыл).

27. Страны-члены // [Электронды ресурс] // interpol ресми сайты – Қол жеткізу режимі: <https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries> (жүгінген күні 23.02.2024).

28. О Европоле // [Электронды ресурс] // europol ресми сайты – Қол жеткізу режимі: <https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries> (жүгінген күні 23.02.2024).

29. Чупринова Т.А. ВЧК в системе чрезвычайных органов управления советской России (1917-1918) / Наука и школа. – 2009. – №5. – С. 24-27 (25).

30. Дмитриева Н.И. Правовой статус сотрудника полиции: проблемы совершенствования / Научный журнал. – 2018. – №2 (25) – С. 37-40 (40).

31. Гришай В.Н., Тищенко А.В., Костюк А.В. Отношение населения к полиции: значение и основные факторы формирования / Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2020. – №1 (254), – С. 84-90 (86).

32. Исабекова Л. «Приглашаем будущих полицейских». Как поступить в Алматинскую академию МВД. [Электронды ресурс] – Қол жеткізу режимі:

<https://informburo.kz/novosti/priglasaem-budushhix-policeiskix-kak-postupit-v-almatinskuyu-akademiyu-mvd> (жүгінген күні 23.02.2024).

33. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 13 наурыздағы № 211 бұйрығымен бекітілген «Ішкі істер органдарына қабылданатын адамдар үшін алғашқы кәсіптік даярлыққа іріктеу қағидалары және одан өту шарттары, сондай-ақ оларды алғашқы кәсіптік даярлықтан шығару негіздері» [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020123> (жүгінген күні 23.02.2024).

34. «Ішкі істер органдарының учаскелік полиция инспекторларының қоғамдық тәртіпті сақтаудағы және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлін арттыру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы 1996 жылғы 24 желтоқсан №1598. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 тамыздағы № 602 қаулысымен [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі – Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P960001598_ (жүгінген күні 23.02.2024).

35. Мамяченков В.Н. Повседневная служба инспектора уголовного розыска капитана милиции Л.Ф. Б-ва в «застойные» годы (по материалам его личного архива)В.Н. Мамяченков / Современная научная мысль: научный журнал НИИ истории, экономики и права . – 2022. – №3, – С. 100-105. (101).

36. Как устроена полиция в США: структура, полномочия и звания [Электронды ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://dzen.ru/a/ZIIXs8nY3oN1ncp> (жүгінген күні 23.02.2024).

37. Клеймёнов И.М. Полицейские органы Великобритании // Вестник ОмГУ. Серия. Право. – 2011. – №3. – С. 80-84 (81).

38. Матвеев С.П. Организация полицейской деятельности: французский опыт// Вестник ВИ МВД России. – 2018. – №4. – С. 147-153 (4).

39. Белянинов К. Почему американские полицейские так часто применяют оружие? [Электронды ресурс] // BBC NEWS русская служба – Қол жеткізу режимі: <https://www.bbc.com/russian/features-53994944> (жүгінген күні 23.04.2024).

40. Убийство Джорджа Флойда: что мы узнали за время суда над Дерекком Шовиным [Электронды ресурс] // BBC NEWS русская служба – Қол жеткізу режимі: <https://www.bbc.com/russian/news-56800517> (жүгінген күні 23.04.2024).

41. Нуруллин Э. Call-центр в Украине обманывал только казахстанцев: подробности [Электронды ресурс] // TENGRI NEWS – Қол жеткізу режимі: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/call-tcentr-ukraine-obmanyival-kazahstantsev-podrobnosti-5141174 (жүгінген күні 23.04.2024).

42. Статистикалық есептер [Электронды ресурс] // Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы – Қол жеткізу режимі: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (жүгінген күні 12.05.2024)

43. Токаев полицейским: Люди не видят конкретных результатов и позитивных изменений. [Электронды ресурс] // КазТАГ – Қол жеткізу режимі: <https://kaztag.kz/ru/news/tokaevl-politseyskim-lyudi-ne-vidyat-konkretnykh-rezultatov-i-polozhitelnykh-izmeneniy> (жүгінген күні 23.04.2024).

44. Маратов А. МВД самый коррумпированный орган в Казахстане за 2023 год [Электронды ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://sarbaz.kz/v-centre-vnimaninya/2887-kakoe-ministerstvo-popadaetsia-na-korrupsi-i-bolshe-vsekh> (жүгінген күні 23.04.2024).

45. Экс-глава полиции Талдыкоргана осужден на 11 лет за изнасилование. [Электронды ресурс] // ТОТАЛ – Қол жеткізу режимі: https://total.kz/ru/news/obshestvo_sobitiya/eksglava_politsii_taldikorgana_osuzhden_na_11_let_za_iznasilovanie_date_2024_30_18_47_29 (жүгінген күні 23.04.2024).

46. Варыгин А.Н. О преступности сотрудников органов внутренних дел и её тенденциях // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – №11. – С. 21-24 (21).

47. Нуруллин Э. «Полиции много, но криминальная ситуация не улучшается»: В МВД ответили на критику [Электронный ресурс] // TENGRI NEWS – Қол жеткізу режимі: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/politsiil-mnogo-kriminalnaya-situatsiya-ne-uluchshaetsya-mvd-512318 (жүгінген күні 23.04.2024).

48. Дизраилов А.В. Демографический анализ ситуации в странах СНГ на 2024 год. // Вестник университета Мирбис. – 2024. – №2. – С. 9-15.

49. Ищенко Е.П. О насущных проблемах раскрытия и расследования преступлений // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2017. – №3 (82), – С. 17-24.

ҚОСЫМША 1

ҚОСЫМША 2